

AZ „ANYÁS” KÖLTŐ ÉS AZ „ÉBRESZTŐ TUDOMÁNY”

*Ferenczi Sándor virtuális jelenléte József Attila életművében
(Adalékok egy lehetséges kapcsolathoz)*

Valachi Anna

Ferenczi Sándor, a „pszichoanalízis anyja” és az „anyás költőként” számon tartott József Attila szellemiségének hasonlósága nemcsak az utókor által rájuk illesztett, egymásra rímelő, kifejező „ragadványnevek” alapján szembeszökő. Úgy tűnik, hogy a költő líráját és gondolkodásmódját a freudi tanokat lelkesen népszerűsítő, ám mesterével végül döntő kérdésekben szembekerülő, újító szellemű Ferenczi pszichoanalitikus szemlélete hatja át.

Az apa nélkül nevelkedett költő – talán a „szabálytalan” családi felállás élményéből fakadóan – a Freud által favorizált ödipális triád (az apa-anyagyerek háromszög) helyett mindinkább a preödipális duáluniót (anya és magzata szimbiotikus kapcsolatát) tekintette ön- és világszemlélete alapképletének. Bár József Attila bölcséleti írásaiban Ferenczi neve nem fordul elő – míg Freudé annál gyakrabban –, verseinek megvesztegető intimitása, bensőséges, empátiára készítő, megszólító jellege az eredendő anya-gyerek kapcsolatot – a valaha egy testet alkotó vérrokonok lelki összetartozóságát – modellező kommunikációs viszony újraidézésétől kapta intim varázsát és katartikus erejét. A másik emberrel való azonosulást feltételező, kölcsönösen őszinte, „nyelvezavartól” mentes párbeszéd technikáját pedig Ferenczi Sándor kísérletezte ki terápiái során, a páciens szavain és viselkedésén kívül önmagát – orvosi magatartását és reakcióit – is alaposan megfigyelve.¹

Kassai György tételesen is kimutatta József Attila verseiben, illetve pszichoanalitikus írásaiban Ferenczi emberszemléletének szövegszerű nyomait² – személyes ismeretsükről azonban nincsenek adataink. Erős Ferenc a ke-

¹ Vö. Ferenczi, 1971, 1997, illetve 1996.

² Ld. Kassai, 2000.

délyes, közvetlen, izgékony-kíváncsi, segítőkész Ferenczi körül kialakult mítoszra utalva – mely szerint „asztaltársaságában ott nyüzsgött a század eleji magyar irodalmi és művészeti élet színe-java” – arra figyelmeztet: „irodalmi kapcsolatairól módszeres feltárás alig létezik, inkább csak vándorló anekdotákkal találkozunk.”³ Döntően ezek alapján rekonstruálhatta Ferenczi kortársi viszonyrendszerét Harmat Pál⁴ éppúgy, mint Kassai György⁵ vagy Eva Brabant.⁶

Konkrét adatok híján természetesen csak hipotetikus jelleggel lehet folyamatban föltárni Ferenczi szellemiségének hatását József Attila gondolkodására. Mielőtt azonban hozzálátnánk a rendelkezésre álló – latens, vagy látszatra távoli – adatok és rejtett összefüggések hálózatának vizsgálatához, tudatosítanunk kell, hogy a pszichoanalízis sokrétű és intenzív hatását kezdettől fogva „mozgalom” jellege határozta meg. A számos területen gyümölcsöztethető tudomány Freud *Álomfejtés* című könyvének (1900) átütő sikere – és a *Nyugat* folyóirat megindulása (1908) – után egyre több hívet nyert meg az addig elszigetelt és sokak ellenszenvétől kísért szellemi irányzatnak. Az elméletalkotók átvették és továbbfejlesztették egymás csírázó gondolatait, kiegészítve a másoktól származó ötleteket a magukéival. Mivel Freud fölfedezéséről annak idején – a századfordulón, majd a tízes években – eredendően közvetítők (fordítók, tanítványok) segítségével értesült a magyar szellemi élet, József Attila és a húszas-harmincas években eszmélkedő értelmiségiek számára ezek a közvetítők is potenciális mesterekké váltak, akik egyéni kutatásaikkal tovább gazdagították az eredeti tant, ám óhatatlanul meg is osztották a saját nézeteihez dogmatikusan ragaszkodó Freud, „a pszichoanalízis atyja” által alapított mozgalmat.⁷

A harmincas évek elején a Freud és Ferenczi között támadt szakmai nézeteltérés – mely odáig vezetett, hogy a mesterét meghökkenítő, a pszichoanalitikus technikáról „másként gondolkodó” Ferenczinek elmebeteg hírét keltették halála után – a Bálint Mihályra hivatkozó Pfitzner Rudolf szerint traumatikusan érintette az egész pszichoanalitikus világot; a magyar orvos úttörő fölfedezéseit tudatosan agyonhallgatták, ám gondolatai bűvőpatakként hatottak a halálát követő évtizedekben. „Közvetlen tanítványai, mint Hermann és Bálint mellett sok más szerző is merít Ferencziből, sokszor elhallgatva a forrást.”⁸

Mióta azonban szembenéztünk a Ferenczi-életmű befogadását évtizedeken át akadályozó „antikultusszal”, érdekes alkati hasonlóságra is fény derült közte és József Attila között. Bókay Antal figyelt föl rá, mennyire emlékeztet egy-

³ Ld. Erős 2000, 18.

⁴ Vö. Harmat, 1994.

⁵ Vö. Kassai, 1990.

⁶ Vö. Brabant, 1990.

⁷ Vö. Haynal, 2003, ill. Benedek, 1995.

⁸ Pfitzner, 2005, 54.

másra személyiségében, tudományhatárokat nem tisztelő, kreatív-konstruktív gondolkodásában – sőt sorsában: a megkésett befogadás tekintetében is – az irodalomkedvelő tudós, illetve a tudomány és a művészet legújabb eredményeit szintetizáló lírikus. Mint írja: „A szeretet pszichoanalitikusa élete csúcspontján nem kapta meg kortársaitól a szeretetet. Hiányzik sorsából a boldogító dacos fenségesség, a végén túl sok a kegyetlen csend és elhallgatás; nem Ady, hanem József Attila életútja ez.”⁹

A generációs különbség azonban nem tette lehetővé, hogy kettejük rokon mentalitása feltűnjék a kortársaknak. A József Attilánál huszonnyolc évvel idősebb Ferenczi Sándor költőnk számára csak távolról tisztelt mester lehetett. A nyilvánvaló hatás miatt mégis érdemes – legalább gondolatkísérlet formájában – rekonstruálni: mikor és hogyan csodálkozhatott rá a huszadik század tízes-húszas éveiben már nemzetközileg ismert és elismert magyar tudósra, Freud műveinek magyar fordítójára, a pszichoanalitikus eszmerendszer közvetítőjére és megújítójára, a *Nyugat* első nemzedékéhez tartozó írástudók közeli barátjára a későbbi „szellemi rokon”: a szociálisan hátrányos helyzetű, egykori ferencvárosi „utcagyerek”, akinek kivételes költői talentuma csak 1921 után (a makói önképzőköri sikereket, majd első kötete megjelenését követően) vált nyilvánvalóvá.

Szellemtovábbítások között

Megélt élményei és ismert olvasmányai alapján, folyamatában nyomon követhető a költő világméretű alakító hatásokat, érdekes összefüggésekre nyílnak rá a szemünk. Szabolcsi Miklós monográfiájából tudhatjuk: a tizenegy éves kora óta verselő József Attila rendszeresen olvasta a Ferenc téri szomszédoktól kölcsönkért *Nyugatot*, a modern irodalom folyóiratát.¹⁰ Ám a pszichoanalízissel kapcsolatos cikkekre – a később számára oly fontos szerzők, Freud, Ferenczi, Hollós, Ignóty, Kosztolányi, Karinthy, Nagy Lajos, Berény Róbert, Eisler Mihály József írásaira – minden bizonnyal csak gimnazista korában, Makón figyelt föl. Az alföldi kisváros polgári radikális elveket valló, értelmiségi körében ugyanis segítőkész pártfogókra talált, akik a tehetséges diák szellemi tájékozódásának is irányt szabtak.

Különösen sokat köszönhetett Espersit Jánosnak, az irodalombarát ügyvédlapszerkesztő-műgyűjtő-mecénásnak, mert az ő, több mint ezerkötetes, folyamatosan gyarapított könyvtárában alapozhatta meg sokoldalú műveltségét. Ebben a szabadon bebarangolható szellemi paradicsomban – ahol a házigazda sze-

⁹ Bókay, 1991. VIII. 2. 1. – Ld. még: Valachi, 2000.

¹⁰ Vö. Szabolcsi, 2005. I. 88.

gedi költőbarátja, József Attila fölfedezője, Juhász Gyula is termékeny alkotó heteket töltött – nemcsak a *Nyugat* bekötött példányait és bibliofil ritkaságokat lehetett lapozgatni, hanem a legújabb tudományos és művészeti alpműveket is. (Kőszegfalvi Ferenc részletesen rekonstruálta a valahai könyvtár állományát, ebből tudható, hogy Espersit János a *Nyugatot* is járatta, s „ennek 1909-től 1928-ig húsz, József Attila, Juhász Gyula és Móra Ferenc keze nyomát őrző évfolyama található a vásárhelyi könyvtárban. [...] Kölcsön nem adott senkinek sem, helyben azonban korlátlanul használta Juhász Gyula, József Attila is.”¹¹

A pszichoanalízis tehát elsősorban folyóirat-publikációk formájában, irodalmi-művészeti „áttételein” keresztül kelthette föl a tizenhét éves kora óta módszeresen művelődő költő figyelmét. Espersit János házi könyvtárban a *Nyugat* mellett „három vagy több évfolyama volt a *Budapesti Szemlének*, az *Ethnographiának*, a *Gyűjtőnek*, a *Huszádik Száznak*, az *Irodalomtörténetnek*, a *Jövendőnek*, a *Szabadgondolatnak*, a *Századoknak*, a *Századunknak*, a *Szocializmusnak* [...], de az érdeklődése határait kijelölő színskála magában foglalta „a *Könyvbarátok Lapja*, a *Literatura*, a *Magyar Bibliofil Szemle* és a *Széphalom* egy-két évfolyamát is,” sőt a gyűjtemény „szótárát, útikalauzt és például a szabadkőművességről szóló könyveket is” tartalmazott.¹²

Péter László adatai szerint Espersit János 1925 körül a szegedi Klauzál Gábor reformpáholy főmestere volt.¹³ De szabadkőműves nézeteket vallott a makoói diák környezetében dr. Diósszilágyi Sámuel,¹⁴ a művészetkedvelő főorvos, Móra Ferenc barátja – aki az öngyilkosjelölt diákot aszpirinmérgezése idején talpra állította – éppúgy, mint maga a szegedi író-múzeumigazgató.¹⁵ A „királyi művészet” elkötelezettjei 1717 óta olyan polgárok voltak, akik úgy vélték: „a gazdagoknak teljesíteniök kell rendelt és valódi feladatukat: a szegények és elesettek támogatását; hogy dogmák és tekintélyelvek helyett a józan észnek, a rációnak kell uralnia a társadalom életét. Testvéreknek tekintették magukat, és lodge-nak, páholynak nevezték társaságukat.”¹⁶

A század első évtizedeiben az írók, költők, művészek, pszichoanalitikusok közül is sokan csatlakoztak a nemes célokért munkálkodó szabadkőművesekhez. Kosztolányi Dezső például 1916-tól – egymást követően – két páholyban is dolgozott,¹⁷ a Harmat Pál által említett adatok szerint „legalábbis egy ideig” Ferenczi Sándor is tagja volt az antialkoholista mozgalomban fontos szerepet vállaló Good-Templar rend lipótmezei páholyának, akárcsak Hollós István –

¹¹ Ld. Kőszegfalvi, 1999. – Kiemelés: V. A.

¹² Ld. uo.

¹³ Ld. Péter, 1980–81, 281.

¹⁴ Vö. Tóth, 1982, 19.

¹⁵ Vö. Lengyel, 2004, 2005.

¹⁶ L. Nagy, 1988, 7.

¹⁷ Vö. Berényi, 1998.

noha az iszákosság tüneti kezelésével szemben Ferenczi szkeptikusabb álláspontot képviselt, mint kollégái.¹⁸ (Mindez persze nem jelenti azt, hogy a pszichoanalízis és a szabadkőművesség közvetlen kapcsolatba hozható egymással, még akkor sem, ha Freud is tagja volt egy páholyoknak, Jungra pedig kimondottan nagy hatást gyakoroltak a mozgalom misztikus-vallásos-ezoterikus aspektusai. De ha korszellemet idézünk, a magasabb tudáshoz vezető utakat, az egymást erősítő és átszínező eszmei törekvéseket is fontos föltérképezni.)

Akkoriban, amikor József Attila Makón tanult, a felvilágosodás eszméi jegyében tevékenykedő szabadkőműves mozgalom már illegalitásban működött, mert a Tanácsköztársaság – egyéb polgári egyesületek mellett – a páholyokat is feloszlatta. „Nem dolgozhatunk tovább, de sűrűn találkozunk egymással, kávéházakban, irtózatos »feketé« és titokzatos anyagú »teák« fogyasztása közben” – írta az elhallgattatás évtizedeiről az egykori nagymester, Benedek Marcell, maga is a tanácskormány által kinevezett, majd a fehérterror idején elbocsátott egyetemi tanárok egyike.¹⁹ A pszichoanalízis „rendes professzorává” dr. Ferenczi Sándort is a kommün idején nevezték ki²⁰ – majd az antiszemita hisztériától kísért, politikai rendszerváltás után őt is megfosztottak katedrájától. „Az elviselhetetlen vörös terror után, mely mint rémálom nehezedett az ember kedélyére, most itt van nekünk a fehér” – írta Freudnak, 1919. augusztus végén, hozzáfűzve: „Hogy miként lehet majd itt élni és dolgozni, meg kell hogy mutakozzék hamarosan. A $\Psi\alpha$. számára természetesen az volna a legjobb, ha teljes visszavonultságban és észrevétlenül folytatná munkáját.”²¹

Ferenczi ugyan – levele alapján – valószínűleg a várható „brutális zsidóüldözés” veszélye miatt érezte fontosnak a belső tudományos emigrációt, mégsem vonult vissza: változatlanul sokat publikált és szerepelt, népszerűsítette a pszichoanalízis időközben tudományos és művészeti világnézetévé vált tanításait. Ugyanakkor, a betiltott szabadkőműves mozgalom tagjai, legális „fedőintézmények” neve alatt folytatták felvilágosító-felebaráti tevékenységüket.²² Az egymástól független, párhuzamosan létező progresszív szellemi és politikai mozgalmak képviselői tehát hasonlóan módon éltek és érintkeztek egymással a fővárosban és vidéken: kávéházak, baráti és szakmai asztaltársaságok, egyletek, folyóiratműhelyek, munkásotthonok, turistaházak falai között, vagy a szabadban cserélték ki gondolataikat – elegendő munkát adva a titkosrendőrség besúgóhálózatának.²³

¹⁸ Vö. Harmat, 1994, 152–153., ill. Mészáros 1999, 403.

¹⁹ Vö. Benedek, 1965, 314., ill. vö. L. Nagy, 1977, 46–53.

²⁰ Vö. *Freud–Ferenczi-levelezés*, II/2., 242., 246., 249., 255.

²¹ Ld. *Freud–Ferenczi-levelezés*, II/2., 256., ill. Erős, 2000, 21–25.

²² Vö. L. Nagy, 1977.

²³ Vö. Titkosrendőrségi jelentés a Martinovics páholyról 1935-ből. A megfigyelt személy: Vámbery Ruzstem ügyvéd, publicista, a *Századunk* című folyóirat szerkesztője. Közzéteszi: Berényi Zsuzsa Ágnes. Ld. http://www.nagyoriens.hu/martinovics/martinovics_fooldal.htm

A pszichoanalízis ugyan nem volt üldözött tudomány a századelő Magyarországon, ellenkezőleg: a húszas években inkább már a vulgarizálás és a divat veszélye fenyegette – József Attila számára eleinte mégis kicsit titkos tannak számíthatott. Élethelyzeténél fogva ugyanis a rítusait és társadalom-jobbító gondolataikat rejtegetni kényszerülő szabadgondolkodók közvetítésével ismerhette meg Freudnak és követőinek egyre árnyaltabb, sokszínűbb, mind több tudomány- és művészeti ágban hasznosítható eszmerendszerét.²⁴

Lappangási időszak

A kommunikációs „csatorna” – az Alföld végén előbukkanó szellemi oázis: a ritka kincseket rejtő Espersit-könyvtár – azonosítása azonban nem elég a maradandó nyomot hagyó olvasmányélmények kifürkészésére. Különösen nem a kezdet kezdetén, amikor az új ismeretek, fogalmak még nem „szervesülnek”, sőt külső szempontok kiváltotta indulatok is befolyásolhatják a megértést.

József Attila gondolatrendszerében 1923 és 1928 közé – a makói, szegedi, bécsi, párizsi, majd budapesti tanulmányok éveire – eshet a Ferenczi által közvetített freudi pszichoanalízis hatásának „lappangási időszaka”. A szellemi feltöltkezés e lázas esztendeiben rendszeresen a *Nyugat* folyóiratban, illetve Freud és Ferenczi addig megjelent kötetekben olvashatott a pszichoanalízisről – melynek „lélekelemzéseként” magyarított, Freud csodálatát²⁵ is kivívó kifejezését az a Kosztolányi Dezső alkotta meg,²⁶ aki – Karinthy Friggyessel közösen – már egyetemista kora óta barátkozott Ferenczivel,²⁷ később pedig a nála húsz évvel fiatalabb, lelki rokonának érzett József Attila költészetét is nagyra becsülte.

Feltételezhető, hogy első kötete megjelenésekor (*Szépség koldusa*, Makó, 1922) a tizenhét éves költő már tisztában volt a freudizmus lényegével. Szigeti Lajos Sándor fedezte föl a szegedi *Csönd* című folyóirat 1923. januári (legelső)

²⁴ Mindezek tudatában külön vizsgálódást érdemelne a József Attila életművét és költői gondolkodását átható szabadkőműves eszmék és jelképek azonosítása. A mozgalom ugyanis eredetileg az építőművészetből merítette ideológiáját és eszközrendszerét: kőműveskalapács, körző, vonalzó, mérőon voltak a páholyok jelvényeiben fölhasznált szimbólumok. Erre ugyan a hírek szerint Szigeti Lajos Sándor szűk körben már kísérletet tett (vö. http://www.nagyoriens.hu/rendezvenyek/nyilt_munka.htm; <http://www.galilei.hu/sajto/feny.htm>), ám úgy tűnik, a szisztematikus vizsgálódás még várat magára.

²⁵ Freud 1910. január 14-i levelében gratulált Ferenczinek „az első magyar nyelvű $\Psi\alpha$. tárgyú mű megjelenéséhez” – melyhez ő írt előszót –, és a dedikációt megköszönve megkérdezte hűséges magyar munkatársát: „Nem árulná el nekem, mit jelent az az érdekes szó a címlapon (Lélekelemzés)? Biztosan valami nagyon szép dolog.” Ld. Levelezés I/1. 218.

²⁶ Vö. Lengyel, 2000, 154.

²⁷ Vö. Harmat, 1994, 252.

számában Hont Ferencnek „Homályos” álnéven írt cikkét, mely Freud elméletét ismertette, a költői szublimáció folyamatáról, a „mutogatási kényszer” át-
 lényegítéséről szolt, még hozzá József Attila verseinek szomszédságában.²⁸
 Ugyanebben az évben jelent meg magyarul Sigmund Freud *Túl az örömelven*
 című műve *A halálöszton és az életösztonök* címmel Budapesten, Kovács Vil-
 ma fordításában, Ferenczi Sándor előszavával, valamint *A mindennapi élet*
pszichopatológiája című Freud-mű, ugyancsak Ferenczi bevezetőjével.

A fiatal költőnek ekkor már állandó olvasmánya lehetett a *Nyugat* – melyet
 Ignótus, a pszichoanalízis iránt „intellektuálisan elkötelezett”²⁹ főszerkesztő a
 tízes-húszas években a freudizmus magyar nyelvű, irodalmi fórumává tett –,
 érdeklődését tehát kezdettől fogva befolyásolhatta a pszichoanalízist és az iro-
 dalmat összekapcsoló szerkesztői koncepció. Annál is inkább, mert 1923 óta
 József Attila is publikált a *Nyugatban*.³⁰

Nyilván nem került el a figyelmét Ferenczi Sándor és Karinthy Frigyes
 1924 elején folytatott vitája a pszichoanalízis „hasznáról vagy káráról”. Noha
 ezek a szövegek hozzáférhetők,³¹ érdemes abból a szempontból végigkövet-
 nünk Ferenczi Sándor „*Altató és ébresztő tudomány*” című írásának gondolat-
 menetét, hogy a tizenkilenc éves költő számára ez lehetett az egyik első, érde-
 mi minta a szelíden, szellemesen, meggyőzően érvelő vitastílusra (melyet jóval
 később, 1936-ban, a *Szép Szó* címét magyarázó *Szerkesztői üzenet* fogalmazá-
 sakor maga is alkalmazott).

Fölvetődhet persze: miért nem Karinthy álláspontjának messzemenő hatá-
 sára gyanakszunk inkább? Nos, mert valószínűbbnek tűnik, hogy az élet „meg-
 hódítására” készül, önmagát módszeresen tökéletesíteni vágyó fiatalembert
 Karinthy Frigyes *A Machbet-jóslat lélektana* című, szkeptikus hangvételű psi-
 choanalízis-ellenes írásánál³² jobban vonzotta Ferenczi nyílt levelének optimis-
 ta jövőszemléletű szövege, mely képzettársításokra készítő logikával, lefegy-
 verzően baráti hangnemben foglalta össze a pszichoanalízis lényegét. (Nemes
 Livia összehasonlító karakterelemzéséből tudhatjuk, hogy a két vitázó lelki al-
 kata és „tudós csecsemőre” emlékeztető, vásottan eredeti gondolkodásmódja
 éppoly rokon vonásokat mutatott,³³ mint az eretnek szellemű Ferenczié és Jó-
 zsef Attiláé³⁴ – ezzel a ténnyel azonban egymás kortársaiként nem lehettek

²⁸ Vö. Szigeti, 1988, 260.

²⁹ Vö. Harmat, 1994, 63.

³⁰ 1923–24-ben négy verse jelenik meg József Attilának a *Nyugatban*: a *Névnapi dicséret*, az *Útrahívás*, a *Sacrilegium* (1923. 8. sz.), majd a *Hűség* (1924. 6. sz.)

³¹ Ld. Erős, 2000, 215–222.

³² Megjelent 1923. december 23-án, a *Világ* című napilapban

³³ Vö. Nemes, 1998, 42–49.

³⁴ Grunberger Béla úgy jellemezte Ferenczit, mint aki „a zseninek abba a kategóriájába tarto-
 zott, mely korán megnyilatkozik (ő magát azonosította a »wise baby«-val és kortársai az analízis
 »enfant terrible«-jének tekintették) egy ragyogó és tökéletes produkcióval, mely valódi tűzijáték –

tisztában.) Viszont izgalmas élmény lehetett az ifjú költő számára „találkozni” a szintén még csak távolról csodált Karinthyval, mint egykori „fiatalemberrel”, akit hajdani elvbarátja éppen azért korhol, mert újabban ellentétes értelmet tulajdonít egykoron közös eszméiknek.³⁵

„Még magam is fiatal voltam és első lelkesült írásaimat közölgettem a bécsi tudós felfedezéséről, mikor megjelent nálam egy kusza hajú ifjú – Ön volt az, kedves Karinthy –, és elmondta, hogy szükségét érzi, hogy kifejezze rokonszenvét törekvéseinkkel. Azt mondta, hogy kétféle tudóst ismer és kétféle tudományt. Az egyik a valóságot kutatja és az aludni vágyó emberiséget ébresztgeti, a másik lehetőleg békében hagyja a szunnyadó világot, sőt azon van, hogy még mélyebben elaltassa. A lélekelemzés, mint mondta, kiválóan ébresztő hatású, és olyan irányban halad, amely végül odavezet, hogy az emberi lélek, tudása segítségével, uralkodni fog nemcsak önnönmagán, hanem a testi és fizikai erőkn is. [...] Én – akkor – régen túl merésznek láttam, amit a tudós hatalmáról mondott, de azóta magam is meggyőződtem állításának igazságáról. A lélekelemzés „ébresztő” természetét teljesen elismertem rögtön és azt vallom ma is, mert tudom, hogy igazi és bátor tudás nélkül minden boldogítás, törekvés hiábavaló vagy legfeljebb múlt illúziót tud kelteni. [...] Ami pedig az emberboldogítást illeti: készségesen elismerem, hogy ez minden tudásnak és keresésnek végcélja. Csak azt teszem hozzá, hogy *jobb tanácsot tud magának adni az, aki ismeri magát, mint az, aki azt sem tudja: ki ő, mi ő, és mi az, ami őt igazán boldogítaná.* Szóval az „önelemzés” mégis csak több, mint légüres térben való meddő elmélkedés.”³⁶

József Attila beállítódását a pszichoanalízissel szemben pozitív irányba terelhetette az a köszöntő is, amelyet *Ignotus – a megértő* címmel ismét Ferenczi Sándor írt a *Nyugat* 1924. novemberi számában, az évek óta bécsi emigrációban élő főszerkesztő ötvenötödik születésnapjára. (Ekkor József Attila a szege di egyetem magyar–francia–filozófia szakos hallgatója, már túl van a *Lázadó Krisztus*-peren, és *Nem én kiáltok* címmel hamarosan megjelenik második verseskötete. A beszédes írói nevet választott, „ismeretlen” Ignotusról – aki oly fontos, önerősítő szerepet játszik majd az életében – Ferenczi meghitt hangú, nyílt leveléből kap először közelképet.)

(34. folyt.) a magyar nyelv a zseninek *lánglelket* ad. Ez azonban egy ponton megszűnik (feltételezhetjük, hogy a szublimáció mechanizmusa kimerül). Egyensúlya, melyet mint kőéltáncos már régóta nehezen tart fenn, felbomlik, és pályafutását tragikusan fejezi be, mint egy kialudt csillag – mint beteg, élőhalott vagy öngyilkos” Ld. Harmat, 1994, 12. – Ez a szerzője szerint „csonka hipotézis” azonban kísértetiesen ráillik József Attilára is, akárcsak a Grunberger által említett művészekre: Rimbaud-ra, Mozartra, Rossinire vagy van Goghra. Vö. i. m. 13.

³⁵ Karinthy Frigyes *Találkozás egy fiatalemberrel* című novelláskötete 1913-ban jelent meg – ennek a címadó írására „asszociált” szabadon Ferenczi, vitacikkét fogalmazva.

³⁶ *Nyugat*, 1924. 1. sz. – Kiemelés: V. A.

A *Nyugat* alapító főszerkesztőjét, az 1913-ban megalakult Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület egyetlen nem orvos tagját Ferenczi már 1908 óta ismerte, abból a társaságból, mely a Nyolcak kiállításán feltűnt festőművész, Berény Róbert városmajori műtermében és kertjében „reggelbe nyúló délutánokon s esteiken át” vitatta meg Ferenczi „elképesztő megfigyeléseit” és Einstein relativitáselméletét, „mely ugyanazokban a napokban kólintotta fejbe a világot”, s – mint maga Ignótus írta visszaemlékezésében – „másnap már másképp gondolkoztunk, mint ahogy előtte való nap gondolkoztunk volt”.³⁷ Ignótus analizáltatta is magát Ferenczivel – tehát az intim hangú születésnap-i köszöntő óhatatlanul közös szenvedélyükről, a pszichoanalízis elfogadtatásáért vívott küzdelmeikről szólt:

„Visszaemlékezni próbálok arra: mi is volt a fő dolog, amit fejlődésem során neked köszönhettem. Egy szóban foglalhatom össze a benyomásomat: a megértés volt az, amit tőled kaptam. Ez nem csekélység, ha meggondolom, hogy a lelki élet tudományának egy újabb irányával egyedül állottam az országban, szemben egy fölényesen kicsinylő, vagy hangosan gúnyolódó, néha szitkozódó tömeggel. Nagy dolog ám az, ha ilyenkor az ember akad egy emberre, aki zsenijének villanásával egy szempillantás alatt átfogta azokat a mélységeket, amelyekbe az új irány a megismerésnek utat nyitott, egy ember, aki „csak” költő és magyar író volt, ám fegyelmezett eszének biztos szimatjával habozás nélkül követett utamon, mely egyúttal az ő útja is volt, hisz mind a ketten az Igazságot kerestük. Ahhoz meg már mindezek felül jókora erkölcsi bátorság is kellett, hogy te minduntalan a nyilvánosság előtt is lándzsát törtél az egymagában viaskodó mellett. / Azt persze nemigen tudod, hogy hiúságomat érzékenyen megsértetted egyszer, mikor írott dolgaimat stílus szempontjából alaposan megkritizáltad.”³⁸

A távoli címzett érdemeit elősoroló születésnap-i levélben előrajzolódik egy, József Attila életében visszatérő, testhezálló szereplehetőség: a szeretett pszichoanalitikus apafigurák (Rapaport Samu³⁹ és Róheim Géza)⁴⁰ stílári segítségének ötlete. (1931-ben és 1936-ban ő fogalmazta metaforákban gazdag, élvezetes olvasmánnyá első analitikusa, Rapaport doktor szakkönyveinek szövegét,⁴¹ s feltételezésem szerint Róheim Gézának is segítségére volt 1936-ban egy Freudot köszöntő cikk megfogalmazásakor⁴² –, mind e közben pedig szakértővé képezte magát orvosa tudományából. A „munkatársi” kapcsolatot

³⁷ Ld. Mészáros, 2000, 38.

³⁸ *Nyugat*, 1924. 23. sz. 155–156.

³⁹ Vö. Valachi, 1992.

⁴⁰ Vö. Valachi, 2003.

⁴¹ Vö. Rapaport, 1931., ill. 1936.

⁴² Róheim Géza: A pszichoanalízis tudományos jelentősége. Sigmund Freud nyolcvanadik születésnapjára. *Századunk*, 1936. 11. sz. 194–195.

egyébként maga Freud szorgalmazta,⁴³ amikor a páciensek szakmai kiképzését is az analízis egyik fontos céljaként jelölte meg.)

Ferenczi az irodalmár és a tudós egymás képzeletét megtermékenyítő-korlátozó szerepéről szubjektív élményei alapján vallott Ignotusnak. Mint írta: „te lettél számomra az a fórum, amelynek a véleményét szinte vak biznysággal döntőnek fogadhattam el, és te lettél az a finom reagens, amellyel ötleteim értékét próbára tehettem, miután meggyőződtem róla, hogy ami neked tetszik, az egészen rossz nem lehet, s amire te az orrodát elfintorítod, ott valami hibának is kell lenni. Így aztán te és egy fiatal piktör barátunk, Berény Róbert, számomra valóságos intézményt jelentettetek, és könnyen elviselhetővé tettétek az egyetemi, akadémiai és egyéb tudományos társaságokból való kizártságot.”⁴⁴

József Attilát később Berény Róbert festőművészhez is fontos kapcsolat fűzte. Berény rajzolta *A Toll* című folyóirat címlapját,⁴⁵ és Zsolt Béla polgári radikális lapja tudvalevőleg sok József Attila-írásnak (versnek, pamfletnek egyaránt) helyt adott. Az 1920-as években a költő modellt is állt a lélekkutatás hívének mutatkozó, progresszív szellemiségű festőnek, aki 1913-ban Bartók Béla izzó tekintetű portróját is megfestette.⁴⁶ A József Attilát ábrázoló, sűrűkék-hideg színekkel készült olajfestmény profilból, kabátban, kalapban, csüggedt arckifejezéssel örökítette meg a költőt.⁴⁷ Pedig a hétköznapi életben eltökélt harcostársaknak bizonyultak. 1932 júliusában, a halálbüntetés ellen tiltakozó kampány aláírói között József Attila ívén Berény aláírása is szerepelt, s e szolidáris gesztusa miatt – Zsolt Bélával közösen – a röpirat szerzői ellen indított perbe is belesodródott a festőbarát, ám büntetés nélkül szabadult.⁴⁸ 1933 augusztusától októberig, a fedél nélkül maradt József Attila élettársával, Szántó Judittal, Berény városmajori műteremlakásában lakhatott, Németh Andor pedig, a Bécsből hazacsábított jó barát – aki ugyanitt töltött egy napot Koestler Arthurral – a festő zongoráján játszottta el, József Attila kérésére „ötször-hatszor” is Bartók Medvetáncát.⁴⁹

Az „ébresztés” és a „megértés” – e két, Ferenczitől tanult kulcsfogalom – akkor válhatott személyesen is átélhetővé a költő számára, amikor 1926-ban, bécsi egyetemistaként, megismerkedett Ignotus Hugóval – valamint a későbbi életében fontos szerepet játszó többi irodalmi emigránssal (Németh Andorral, Kassák Lajossal, Lesznai Annával, Hatvany Lajossal, Reinitz Bélával, Lukács

⁴³ Freud felfogását a páciensek „munkatársá” való „előléptetéséről” ld. Haynal, 1996, 11.

⁴⁴ Ferenczi, i. m.

⁴⁵ Vö. Szabolcsi, 2005, 2. 215.

⁴⁶ Ld. Szij, 1981, 7. sz. kép

⁴⁷ A képet a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi. Ld. a József Attila Emlékévkönyvben a NKÖM honlapján: <http://www.emlekekv.hu/>

⁴⁸ Vö. Szabolcsi, 2005, 2. 422.

⁴⁹ Vö. Szabolcsi, 2005, 2. 478–479.

Györggyel, valamint Ignótus Pállal, az „öreg” Ignótus fiával, akivel 1936-tól együtt szerkeszti majd a *Szép Szót*.)

Köztudomásúan mindnyájukat elbűvölte az „ellenforradalmi” Magyarországról érkezett, istenkáromlásért perbe fogott, hányatott életével és nyomorával szinte kérkedő költő átütő tehetsége, különösen a *Tiszta szívvel* című verse, olyannyira, hogy Ignótus cikket is írt róla a *Nyugatban*: „van egy húsz vagy hány éves kis magyar költő: József Attila. Ennek szeretem, lelkemben dédelgetem, simogatom, dűnnyögöm és mormolgom egy versét [...]. Gyönyörű szép – s ez a vers nem lett, nem lehetett volna meg, ha előtte nincs népdal és expresszió, verses vers és szóval mondó vers. Íme, a verses vers visszatértét nem is kell kivárni, mert mire megjósoltam, már el is következett.”⁵⁰

Annnyira fontos lehetett József Attila számára az első érdemi visszaigazolás tehetségéről, hogy még az élete utolsó évében írt *Curriculum vitae*-jében is hosszasan idézte a mértékadó irodalmárok, Ady méltatóinak és pártfogóinak bensőséges hangú dicséretét.⁵¹

Tudatosodó szellemi élmények

1927 végétől – amikor a külföldi egyetemeken tanuló költő végleg hazaköltözött Budapestre – Ferenczi Sándor, a magyarországi pszichoanalitikusok vezéralakja rendkívül aktív szakmai életet élt. 1928. február 14-étől hat héten át, minden kedden előadást tartott a Zeneakadémia kistermében – mintegy folytatásaként annak a kurzusnak, amelyet nem sokkal korábban a New York-i New School for Social Resarch-ön tartott.

A *Századunk* című folyóirat – melybe mások mellett Ferenczi, Róheim, Bálint Alice, Wagner Lilla, Nagy Lajos, Benedek Marcell, Ignótus Pál és József Attila is írt – így adott hírt a *Bevezető előadások a pszichoanalízisbe* című sorozat témáiról: „Tárgyalni fogja az egészséges és beteg lélek közötti különbséget, a gyermeki lélek fejlődését, a nevelés hatásait, a felnőtt férfi és nő lelki életének egymáshoz való viszonyát, ki fog térni az idegesség és az elmebetegség ismertetésére, és végül utolsó előadásában egynéhány társadalmi jelenséget fog pszichoanalitikus szempontból vizsgálat alá venni.”⁵²

⁵⁰ Ignótus: Vers és verselés. Neovojtina 3. §. *Nyugat*, 1926, 18. sz.

⁵¹ „ez a versem, *Tiszta szívvel* a címe, igen nevezetessé vált, hét cikket írtak róla, Hatvany Lajos az egész háború utáni nemzedék dokumentumának nyilvánította nem egy ízben „a kései korok számára”, Ignótus pedig „lelkében dédelgette, simogatta, dűnnyögte és mormolgatta” ezt a „gyönyörűszép” verset, ahogy a *Nyugatba* írta róla és ezt a verset tette *Ars poeticájában* az új költészet mintadarabjává.” (József Attila: *Curriculum vitae*. Előszőr a *Szép Szó* 1938. január–februári, József Attila-émlékszámban jelent meg.)

⁵² *Századunk*, 1928. január, 3. évf. 1. sz. 71.

Nincs rá ugyan adatunk, hogy József Attila részt vett volna valamelyik előadáson, de mert egy dedikáció arra utal, hogy 1927 novemberében már ismerete Vágó Mártát⁵³ – akinek a társaságában rendszeresen találkozhatott a legmodernebb filozófiai-szociológiai-pszichológiai tudományokban jártas, vitatkozó kedvű fiatal értelmiségiekkel –, föltehetően nem hagyta ki „az Új Világból”, Amerikából (apja, József Áron vélt tartózkodási helyéről) érkezett magyar orvos izgalmas témákat taglaló előadásait. Ezt valószínűsítik a tényszerű összefüggések is.

József Attila a Vágó család körében szellemiségében hasonló, de sokkal magasabb színvonalú közegbe kerül, mint amilyenhez néhány évvel azelőtt, Makón hozzászokott. Szabolcsi Miklós adatai szerint – Vágó József „a magyarországi radikális szabadkőműves értelmiség elitjéhez tartozott. Egy széles nemzetközi ismeretsegekkel bíró, korszerűen tájékozott, művelt, nagyrészt (de nem kizárólag) zsidó származású körhöz. Igaz, Espersit János vagy Makai Ödön és köre is baloldali szabadkőműves volt, de az előbbi mégiscsak egy vidéki kisváros csöndjében alkotott szigetet, az utóbbi pedig fiatalsága óta elszürkült, elkomorodott, bezárkózott. Még leginkább Hatvany Lajos és környezete közelítette meg ezt a kulturális szintet. [...] A családfő, Vágó József (1877. január 21. – 1948. szeptember 9.) ekkor a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara egyik vezető titkára és a *Pester Lloyd* közgazdasági rovatának vezetője. [...] Tagja volt a magyar szabadkőművesség legradikálisabb (a Galilei Kör és a Társadalomtudományi Társaság tagjait tömörítő) páholyának, a Martinovitsnak. [...] Legközelebbi baráti körükhöz tartozott Vámbéry Rusztem, a radikális ügyvéd... [...] A magyar szabadkőművesek közül természetesen a nagymester Benedek Marcell, akkor különféle kiadóknál dolgozó irodalomtörténész.⁵⁴ Az ő révén szoros volt a kapcsolat a *Századunkkal* és ennek másik szerkesztőjével, Varró Istvánnal. A *Századunk* akkor frissen indult és mindenki számára nyilvánvalóan a magyar szabadkőművesek orgánumának számított.”⁵⁵

Vágó Márta emlékirata alapján 1928 tavaszára – március-áprilusra – tehető az az időpont, amikor a lány elkísérte a költőt Vámbéry Rusztemhez, a *Századunk* szerkesztőjéhez,⁵⁶ aki négy évvel korábban József Attila bírósági védel-

⁵³ Vö. Szabolcsi, 2005, 2. 23.

⁵⁴ Benedek Marcell maga is beszámolt József Attiláról őrzött emlékeiről, köztük az Ilona kávéház teraszán rendezett költői versenyről, melynek az volt a tétje: „ki ír meg hamarabb egy szonettet, amelynek tárgya: a kávéház kerek asztala, de bele van szöve Márti neve is.” – Ilyen körülmények között született József Attila alkalmi költeményeinek sorstükröző, becses darabja, melyet Benedek Marcell, aki két perccel hamarabb elkészült szabályos és átlagos versezetével, mint József Attiláé, így értékelt: „Ilyen az, amikor költő és tanár versenyeznek egymással.” Benedek, 1985, 431–432. – Ugyanezt a jelenetet Vágó Márta is megörökítette könyvében. Ld. Vágó, 1975, 55–57.

⁵⁵ Szabolcsi, 2005, 2. 28–30.

⁵⁶ Ld. Vágó, 1975, 54.

mét látta el a *Lázadó Krisztus* című verse miatt indított „istenkáromlási” perében, minden bizonnyal a költő gyámja, Makai Ödön budapesti ügyvéd kérésére. Ekkoriban a Lánchíd kávéházban találkoztak a polgári radikális folyóirat szerkesztői és munkatársai. József Attila még akkor is sokáig eljárt közük – ahogy Mártának szóló leveleiben többször utalt rá⁵⁷ –, amikor a lány már Londonban tanult (végrehajtvá atyja szerelmi próbaidőnek nevezett, valójában elidegenítő szándékú tervét). Ferenczi nevét nem említik üzenetváltásaikban, de a költő 1928. október 10-én kelt levelében a lélekkel kapcsolatos foglalatosságokról meglehetősen szkeptikusan vélekedik: „Én nem hiszek a pszichológiában és a hasonló tudományokban – az egész csak olyan, mint az a munka, amit te választottál: segedelemmel kecsgetni az értéktelenségben és agyondevalválja annak az értékét is, aki csinálja. Reformizmus és revolucionizmus csak abban különböznek egymástól, hogy az egyik aszpirint etet a holdkórossal, a másik pedig keserűvizet itat vele. Közbe pedig szegény levágódik az Úristen háza tetejéről”⁵⁸

A pszichológia és a pszichoanalízis azonban – minden valószínűség szerint – más kategóriába tartozott a költő értékrendjében. Az individuális, pragmatikus, „tüneti kezeléssel” kecsgetető lélektani irányzatokat láthatólag elutasította – ám a társadalmi kérdésekre reagáló mélylélektani gondolatokra – mint a „sorsukat fölcserélni vágyó” ifjak „szóvivője”⁵⁹ – fogékony volt.

A Márta-idill idején, 1928. májusában jelent meg a *Századunkban* – egykori védőügyvédje lapjában – Ferenczi Sándor *A pszichoanalízis és a kriminalitás*⁶⁰ című írása, melyet a költő szellemileg legfölfokozottabb korszakában, a megfelelés vágyától tovább serkentett tudásvágytól hajtva, kitüntetett figyelemmel olvashatott. József Attilát ugyanis 1924 januárja – a *Lázadó Krisztus* című verse miatt ellene indított per – óta kitüntetetten foglalkoztatta a bűn témája, hiszen szinte egész hátralevő életében bírósági idézéseket kézbesített számára a postás, fellebbezéseket fogalmazott, törvényhatóság előtti tanúvallomásokra kényszerült. Az élete dokumentumait tartalmazó kötet nyolcvan százalékát is – a halálbüntetés elleni röpirat szerzői ellen indított eljárástól, a *Döntsé a tőkét, ne siránkozz* kötet elkobzásáig, majd a *Lebukott* című vers szerzőségét firtató, elhúzódo igazságügyi vizsgálatig – csupa perirat teszi ki.⁶¹

Ugyanebben a Ferenczi-írásban olvashatott először a „tanulási célzatú” analízis fontosságáról: „...a mi módszerünk olyan esetekben, melyek még bíróság előtt vannak, egyelőre nem igen alkalmazható. Az ideggyógyászati gyakorlatban csakis betegekkel van dolgunk, akiknek fontos érdekük, hogy velünk

⁵⁷ Vö. JAVL, 188., 229.

⁵⁸ Ld. JAVL, 220.

⁵⁹ Vö, József Attila *Fiatal életek indulója* (192.) – JAÖV, 2005, I. 76.

⁶⁰ Ferenczi, 1928.

⁶¹ Vö. Varga, 2005.

szemben igazmondók legyenek, hiszen tudják, hogy csak korlátlan őszinteséggel, ötleteik és egész élettörténetük nyílt közlése árán remélhetik a hón óhajtott gyógyulást. Hasonlót tehetünk fel azokról is, akik *tanulási céllal vetik magukat alá analízisnek*. Ők is tudják, hogy minden fáradságuk, idő- és pénzáldozatuk kárba vész, ha megszegik az őszinteség parancsát.”⁶² (Később szintén a *Századunkban*, Róheim Géza cikkében olvashatott a költő hasonló üzenetű publikációt.)⁶³

A kriminalitás és a pszichoanalízis összekapcsolása 1928-ban föltehetően még egészen másféle jelentést közvetített József Attila számára, mint 1930. januárjától, amikor „saját bűn”-élmény alapján, lelkiismereti kérdésként szembesült a problematika morális vetületével. A Babits-affér volt az ő – hiányzó apja helyett ideális tekintélyre kivetített, s ellene elkövetett – szimbolikus „apagyilkossága”, amelyet sohasem sikerült feledtetnie „áldozatával”, bármilyen sokáig és intenzíven szorgalmazta is a jóvátételt. (Ugyanakkor a rivalizáló testvérharc vonatkozásában sem érdektelen megvizsgálni a közös nemzedékbe tartozó, fiatal költők – elsősorban Illyés Gyula és József Attila – viszonyát a meghódítandó „szellemi apához”, hiszen mindketten az ő elismeréséért versengtek – különböző vérmérsékletükből és „harcmodorukból” fakadóan, szélsőségesen ellentétes eredménnyel: Illyés javára.)

Ferenczi a bűnösnek megbocsátani képes, ideális társadalom víziójával egyzersmind a bizalmat, megértést igénylő gyermeki nézőpont életképtelenségét illusztrálta az érdek mozgatta, szeretettelen felnőtt világban: „A mai bűnügyi perrendtartás elismeri a vádlott jogát, hogy megtegyen és elmondjon mindent, amivel védekezhetik s nyilván el is hallgathassa azt, ami ártalmára lehet. Olyan módszer tehát, mely a vádlott nyilatkozatait veszi – őszinteségük feltételezésével – minden következtetés alapjául, az bűnügyi vizsgálat vagy büntető tárgyalás folyamán megbízhatónak nem mondható. Másképp állna a dolog, ha a tárgyalóteremben, sőt az egész emberi társadalomban jóindulatú, mondhatnám szeretetteljes légkör venné körül a bűnözőt is, s e légkörben a bűnös, gyermeki megbánással, töredelmesen vallhatna meg mindent az igazságos hatalomnak, s a rárótt, mondhatnók büntető-gyógyító intézkedést a gyógyulás örömteljes reményében s a nyert bocsánat megkönnyebbülésével fogadná és teljesítené. Nem kell kiemelnem, mennyire távol vagyunk még ettől az állapottól...”⁶⁴ Hogy József Attilát mennyire szíven találhatta ez a Szent Ferenci-i mentalitást felvillantó szöveg, bizonyítja az öt évvel korábban (1923–1924 telén Makón) írt *Tanítások*-ciklus jámbor próféciája: „*Ti jók vagytok mindannyian / miért csinálnátok hát rosszat?*”

⁶² I. m. – Kiemelés: V. A.

⁶³ Róheim, 1928.

⁶⁴ Ferenczi, 1928, 273. – Kiemelés: V. A.

Ferenczi idézett gondolatmenetének hosszú távú hatására megint csak József Attila 1936-os *Szerkesztői üzenetében* ismerhetünk rá – noha itt már Reich hatása is közrejátszhatott⁶⁵ –, amikor a költő azt fejtegette, hogy kétféle bűn van. Az egyik fajta bűn csak azért bűn, mert büntetés jár érte az uralkodó földi hatalmak különös gondoskodása folytán. [...] A másikkajta az a bűn, melyet akaratlanul elkövet az ember, és akkor is megbán elkövetője, ha nem büntetik érte. *Ez az eredendő bűn. Bűn az ellen, akit szeretünk. Az ilyen bűn ellen nem elég nem-büntetéssel küzdeni, az ilyen bűnt kifejezetten meg kell bocsátanunk egymásnak. Az ilyen bűnt meg nem bocsátani, maga is bűn.* A diktatúrákban, az osztályelnyomatáson és idegen munkaerő kizsákmányolásán alapuló társadalmakban a meg-nem-bocsátás bűnében is szenved az emberiség. Ez ellen a bűn ellen bizony nem lehet másként cselekedni, mint küzdeni egy olyan társadalmi rendért, termelési módért és elosztási szervezetért, melyben az emberek könnyebben megbocsátanak egymásnak.”⁶⁶

A titkokhoz vezető nyelv

A tudomány és a művészet – sokáig áthághatatlannak vélt – határainak összekapcsolhatóságára 1928–29 körül a Freud által írt (vagy általa ihletett) művekből kaphatott mintát József Attila. Ekkortájt Ferenczi Sándor írásai mellett főként Hollós István publikációi ragadhatták meg figyelmét, különösen azután, hogy Kosztolányi Dezsővel, a rokon törekvésű-érdeklődésű, „anyanyelvébe szerelmes” költővel – aki mindkét említett lélekgyógyásszal szoros, baráti kapcsolatot ápolt – elmélyítette az ismeretséget.

Dr. Hollós István, Ferenczi Sándor kollégája és Kosztolányi Dezső barátja, a lipótmezei elmegyógyintézet főorvosaként gyakran publikált a *Nyugatban* (megjelenésük idején ő ismertette például a *Lélekelemzés*, illetve az *Ideges tünetek keletkezése és egyéb értekezések a pszichoanalízis köréből* című Ferenczi-köteteket.⁶⁷) Nyugdíjba vonulása évében, 1927-ben adta közre főművét, *Búcsúm a sárga háztól* címmel, melyben – Ferenczi szellemében – a szeretettel és bizalommal gyógyító, az „örültek” bezárása ellen tiltakozó, a „nyitott kapuk” fontosságát hirdető, meglepően korai antipszichiátriai álláspontot képviselte. (A könyvet és szerzőjét Ignótus méltatta, *Testvéreink, az örültek* címmel a *Nyugatban*.)⁶⁸

Hollós emberszemlélete, nyelvlélektani érzékenysége – s kivált a *Nemzeti génius* és *pszichoanalízis* című tanulmánya⁶⁹ – sokrétű hatással lehetett József

⁶⁵ Vö. Erős, 2001.

⁶⁶ József Attila: *Szerkesztői üzenet*. Szép Szó, 1936. évi 2. sz. – Kiemelés: V. A.

⁶⁷ *Nyugat*, 1914, 8. sz.

⁶⁸ *Nyugat*, 1928, 5. sz.

⁶⁹ *Nyugat*, 1929, 3. sz.

Attilára. Ebben a vitacikkben Hollós a freudizmustól idegenkedő *Debreceni Szemle* állításaival szemben sorolt érveket, azt bizonyítva, hogy a magyar nemzeti karaktertől sem lehet idegen az önismeret-gazdagító mélylélektani érdeklődés. Egyszerre volt informatív és képzeletmegmozgató ez az írás a költő számára, hiszen megtudhatta belőle, hogy „az orosz szovjet” is tiltakozott a pszichoanalízis ellen, „amikor Freud műveit indexre vetette” (persze, nem ez volt a költő számára akkoriban az egyetlen információs forrás pszichoanalitikus, és főleg szovjet-oroszországi ügyekben). Ám a cikk néhány kifejezése – különösen az álomfejtés-szövéis freudi metaforáinak pazar nyelvi-logikai levezetése – a költői képekre vadászó József Attila fantáziáját alaposan megmozgathatta.⁷⁰

Több műfajban is számot adott később e hatásról, esztétikai bölcsekedéseiben – „*A nemzet: közös ihlet*” – éppúgy, mint verseiben, prózai szövegeiben. Legszenvedelmesebben az 1933–34-ben kiteljesedő *Eszmélet* híres metaforája: a sorsunkat alakító párkák módjára *törvényt szövő múlt szövőszéke* kifejezés bizonyítja ezt, de később is számos, itt olvasott kifejezést átültetett a műveibe. (*Az álom az alvás nyelve*, *Az álom képrejtvény* – alcímek az *Alvás*, *aluszékony-ság*, *álmatlanság* című, József Attila által stilizált Rapaport-könyvben.⁷¹)

⁷⁰ „A nemzet géniusza megnyilatkozhatik a nép szokásaiban, meséiben, hitében, babonájában, játékában, közmondásaiban, de legfőképpen nyelvében és a költők és művészek alkotásaiban. A tudományokat, fizikát, matematikát, csillagászatot, hajózást, stb. a hazai milióhatások befolyásolhatják, a szellemi tudományokat, mint a pszichológiát, történelemtudományt *a nemzet lelkében élő* célok irányíthatják, de tudományok nem lehetnek a nemzet géniuszának reprezentánsai. A géniusz nem tudatos, hanem ösztönös. Nem erőszakolható. Támad, mint a dal, vagy a hős, amelyben vagy akiben egy nép soha ki nem fejezett érzése testet ölt. Nem kell megvédeni, mint ahogy a magyar nyelvben megnyilatkozó géniuszt nem kellett. Az ragyog, mint oly mesebeli köntös, amelyről viselőjének sejtelve nincs. [...] A magyar álmot fejt. Más nyelvben – deuten, interpreter – álomértelmezésről van szó. A kettő között lényegbeli a különbség. Értelmezni lehet a bibliát, a törvényt, magatartást, szerkezetet, képletet, stb. mégpedig lehet szabadon; az értelmzőt nem köti a logikán kívül valamely különleges szabály. Fejteni nem lehet bármit, és nem lehet bárhogy. A fejtésnek különleges törvénye van. [...] A fejtés szabálya: a szövéis, mert a fejtés a szövéis visszája. A magyar nyelv nem véletlenül beszél álomfejtésről, hanem szinte tudatos logikával cselekszi ezt. Igenis az álomfejtésnek a legszigorúbban fejtés az értelme, mert az álom készültét logikusan: szövéisnek mondja. A magyar álmot szö. [...] Freud szerint az álomnak szerkezete, szövéis van. Az álom napokon, heteken keresztül készül. Kétirányú erő, mint egy lelki szövéiszék két irányából, dolgozza meg az összeszövendő anyagot: egy primitív, ösztönös, és egy magasabb rendű morális erő. Az egyikből, a primitívől feltalakodó anyag, elintézetlen ósvágyak tömege, a felső visszatarató erőt részint megtörik, részint különféle torzítással áthalad. E két lelki tényező egymással szembenáll, de mégis bizonyos kompromisszumokban találkozó összjátékból szövéidik az álom érthetetlennek látszó szövéis. [...] Freud is szövéishez hasonlítja az álommunkát. [...] A szabályosan szövéidit álomkép, bár szabályosan van szövéis, magában véve mégis csak egy értelmetlen kép. [...] Az álom rejtvénykép. [...] Az álom a magyar nyelv értelmében tehát nemcsak egy törvény szerint szövéidit kép, hanem rejtvény is. [...] Miközben a magyar ifjúságnak nincs módjában, hogy a pszichoanalízist a magyar főiskolán megismerje, addig a lélekelemzésnek külföldön elismert egyik legelső mestere magyar orvos lett, akinek az újvilágban módot adtak az oktatásra, és akihez évek óta a világ minden tájáról Magyarországra járnak tanulni.”

⁷¹ Rapaport, 1936, 84., 92.

Életre szóló ihletforrássá válhatott számára Ferenczi Sándor főműve is, a *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*, amely az 1924-es német nyelvű első kiadás – *Versuch einer Genitaltheorie* – után 1928-ban a Pantheon gondozásában magyarul is megjelent. Később az angol fordítás – *Thalassa: A Theory of Genitality* – mintájára, *Thalassa* címen vált híressé a tanulmány, melyben Ferenczi merőben új, szokatlan aspektusból vizionálta és magyarázta az élővilág – és az emberiség – sexualitásának biológiai történelmét. Grandiózus elméletével eleinte Freud elismerését is kivívta, hiszen a genitálteóriában korábbi közös gondolataikat fejlesztette tovább – ám az örökké kísérletező, „fegyelmezetlen fantáziájú” Ferenczit hamarosan veszélyes, befolyásolhatóan szabadgondolkodóként kezdték kezelni a pszichoanalitikus mozgalomban, és Freud is fokozatosan „visszavonta róla libidóját”. (Hasonlóan „bensőjéből vezérelt”, öntörvényű, mozgalmi „eretneknek” számít majd a Marx szimbolizmusát analitikusan elemző,⁷² freudomarxista József Attila, amikor a gazdaságorientált tudományos szocializmus lélektani kiegészítésével, a tan megújításával kísérletezik.)⁷³

Hogy pontosan mikor ismerte meg József Attila a „Thalassát”, a pszichoanalitikus szakirodalom e fontos alaplátását, nem tudható biztosan. Talán az olvasmányélmény egybeesett saját szerelmi-szexuális katasztrófájával, amikor 1929 szeptember–októberében, a MABI balatonlellei szanatóriumában a Vágó Mártával meghíusult házassági terv kudarcának traumájából igyekezett három hét alatt kigyógyulni. A „neuraszténia gravis” diagnózist egyébként a Betegségügyező orvosa, a Ferenczi Sándorral másfél évtizedig együtt gyógyító ideggyógyász, a *Nyugatban* is gyakran publikáló műgyűjtő-pszichoanalitikus, Eisler Mihály József állapította meg a kivizsgálás alkalmával. (Róla – és érintőlegesen Ferencziről is – majd az 1936 májusában írt *Szabad-ötletek jegyzékében* olvashatunk,⁷⁴ és mind Vágó Márta, mind a költő följegyzései alapján tudhatjuk, hogy Gyömrői Edit után és Bak Róbert előtt, 1936 végén rövid ideig Eisler doktorhoz járt kezelésre a pszichoanalízishez ragaszkodó József Attila.)⁷⁵

Még egy fontos közvetítőről érdemes megemlékezni József Attila és Ferenczi Sándor között: Kosztolányi Dezsőről, aki közeli barátságot ápolt a vele egy korosztályba tartozó budapesti pszichoanalitikusokkal, sőt Ferenczivel és Hollóssal fehér asztal mellett is gyakran találkozott. Füst Milánnak 1928. június 8-án írt levelében be is számolt egy közös „görbe” estéről: „Tegnap Ferenczivel és Hollósékkal mulattunk, cigányzene mellett. Ezt énekeltem, hangosan: »Rámás csizmát visel a babám...« Szép lehettem.”⁷⁶

⁷² Vö. *Gépeskönyv*, 146. sz. szöveg.

⁷³ Vö. Erős, 2001, 167–183.

⁷⁴ Ld. „*Miért fáj*”, 441.

⁷⁵ Vö. „*Miért fáj*”, 433., 446., ill. Szabolcsi, 2005, 2. 790.

⁷⁶ Kosztolányi, 1998, 569.

József Attilával valószínűleg 1929 elején, az idegen szavak használata elleni, anyanyelvi harc jegyében kötött szövetséget Kosztolányi – erre utal József Attila *Magyarító szótár* című cikke a *Századunk* 1929. márciusi számában, melyben Tolnai Vilmos művének második kiadását méltatta.⁷⁷ Pár hónap múlva még szorosabbá válhatott a fiatal költő és az *Édes Anna* írójának kapcsolata,⁷⁸ amikor az Ady-vitában József Attila a szelet vető, vihart arató Kosztolányival „vitatkozik, de nagy tisztelettel, és tulajdonképpen felmenti”⁷⁹ – ahogyan Szabolcsi Miklós az *Ady-vízió* ifjú szerzőjének attitűdjét jellemezte.

Alapvetően a költői nyelv mágiája iránti közös szenvedély kötötte össze a két alkotót, és a nyelvészkedő vitákhoz, játékokhoz, a *Kalevala* magyar fordításának méltatásához, Vikár Béla magasztalásához magától értetődően kapcsolódhatott Hollós István, akinek analitikus tudását az idegen szakkifejezések ellen harcoló Kosztolányi bizonyíthatóan hasznosította 1932-ben, a *Pesti Hírlap* nyelvvédő könyvének szerkesztése során, amikor a magyarító szótárba javasolt szavak között a pszichoanalízis szakkifejezései helyett magyar megfelelőket ajánlott.⁸⁰

József Attila mind szenvedélyesebb vonzalmát a pszichoanalízishez alapvetően a nyelvhez fűződő kitüntetett viszonya határozta meg – akárcsak Kosztolányiét, aki szerint a költő „az az ember, akinek a szavak fontosabbak, mint az élet”.⁸¹ József Attila pedig valóságos nyelvfilozófiát teremtett, amikor analitikus szemléletű önvallomásában így fogalmazott: „Nem volt olyan könyv, olyan írás, olyan nyelvi alakban hozzám kerülő gondolat, amely ne hatott volna rám. Ezek a hatások egymást nagyobbára megrontották, erőtlenné tették, megsemmisítették, valóságos személyemet lekicsinyítették, szellememet megnövesztették. De ma is ott tartok, ahol csecsemőkoromban, mikor gügyögni kezdtem, utánóznám a fölém hajló arcok felől hozzám érkező zörejeket. Ma már tudom, hogy ezeket a zörejeket „tagolt beszédnek” nevezi az ember, vagyis tudom, hogy ha e két leirt szónak: „tagolt beszéd” megfelelő zörejeket csinállok, akkor e zörejek magyar érzékelői azt hiszik, hogy tudom a magyar nyelvet, és tudomásom van arról, hogy ők hozzám hasonlóan értelmes lények. De nemcsak ők hiszik ezt, hiszem én is. Mi több, magamat is csupán azért gondolom el értelmes lénynek, mert őket értelmes lényeknek kell elgondolnom, hiszen ha nem tenném ezt, akkor a szokásosnál is többet ártanánk egymásnak. *Vagy ártunk egymásnak, vagy értjük egymást – ahol az értelem megszűnik, ott kezdődik az ártalom, s ahol az ártalom hatástalan, ott fog önmaga fölépítésébe az értelem.*

⁷⁷ Szövegét ld. JAM II. 19–20.

⁷⁸ Kosztolányi regényének pszichoanalitikus értelmezését ld. Nemes, 1998, 13–21., ill. Lengyel, 1998.

⁷⁹ Szabolcsi, 2005, 2. 223.

⁸⁰ Vö. Kosztolányi, 1998, 665.

⁸¹ Ld. *Tehetségproblémák*, 111.

Olvasmányaim hatása ebben a belátásban foglalható össze a legjobban, bár talán csak magam számára.”⁸²

Hollós István később, Kosztolányi halála után is fontos szerepet játszott József Attila költői szótárának alkalmazásában. Harmat Pál – Tasi József cikkére hivatkozva – felidézi, hogy az orvos „1937 körül nyelvelméletet alkotott, amely szerint a »k« kemény hang, erőlködve kell kimondani, míg az ajakhangok könnyen ejthetők, az »l« egyenesen folyékony stb. A pszichoanalitikus a Mignon kávéházban ismertette az elméletet József Attila jelenlétében. Az elmélet is belejátszott a *Költőnk és kora* című versbe, amelyek harmadik sora így hangzik: »K betűkkel szól keményen«, míg a befejezésben az »l« játszik fontos szerepet: »lágyan ülnek ki a boldog / halmokon a hullafoltok. Alkonyul.«”⁸³

Ekkoriban azonban, 1932 nyarán–őszén, Kosztolányi, Hollós és József Attila még együtt medítált nyelv és lélek titkos összefüggéseiről. Ferenczi ugyan már betegeskedett, de még rendelt, és *Klinikai naplót*⁸⁴ vezetett, ebben fejtve ki terápiás újításai lényegét. József Attila pedig legkésőbb 1931 ősztől maga is analízisre járt, és már túl volt egy, Kosztolányi vállalkozásához hasonló, nyelvújító-stilisztikai munkán: orvosának, „a gyomor Freudjának” száraz szaknyelvi tanulmányából költői képekben gazdag, élvezetes szöveget varázsolt, mintegy megvalósítva Kosztolányi és Hollós – a háttérben pedig nyilván Ferenczi és Ignóty – régi törekvését, a magyar pszichoanalitikai szakszókészlet megalkotására. (Nem tudhatjuk, eljutott-e a könyv Ferenczihez. Talán igen, hiszen az energiáit elszívó betegség ellenére tartotta a kapcsolatot a külvilággal, és kiállt a fontosnak tartott ügyek mellett (így szerezhették meg aláírását 1932 nyarán, a halálbüntetés ellen tiltakozók listájára, melynek röpiratát József Attila, Illyés Gyula és Szimonidesz Lajos szövegezte meg).⁸⁵

Meglehet azonban, hogy a pszichoanalitikus mozgalmon belüli ellentétek is szerepet játszottak abban, hogy Ferenczi és József Attila kapcsolatára vonatkozóan alig-alig találunk adatot. József Attila sorsa úgy alakult, hogy a stekelista Rapaport Samu páciense lett – régi szegedi ismeretségüket elevenítve föl, és a költő talán a Diósszilágyi Sámuelhez fűződő, hálás szeretetét vetítette rá az 1931-ben Pestre költözött orvos-druszára. A szekértáborok logikája ugyanis azt diktálhatta, hogy a szakmailag eltérő nézetet vallók kerüljék egymás megmozdulásait. Igaz, József Attila egyik pszichoanalitikus irányzathoz sem kapcsolódott közvetlenül – kivételes érzékenységű, újító szellemű „auto-didakta” módján foglalkozott csak az érdeklődését fölkelő pszichoanalitikus írásokkal –, de nyilván tisztában volt a frontvonalakkal, s noha olvasta orvosa publikációit, nem foglalt állást a beavatottak vitájában.

⁸² Ld. *Gépeskönyv*, 143. sz. szöveg – Kiemelés: V. A.

⁸³ Harmat, 1994, 153.

⁸⁴ Vö. Ferenczi, 1996.

⁸⁵ Vö. Tasi, 1996, 160.

A mozgalmon belüli ellentétekre utal a *Lélekkutatás* című stekelista folyóirat egyik, 1932. évi közleménye, melyben (F) – minden bizonnyal dr. Feldmann Sándor, a Magyarországi Független Orvosanalitikusok Egyesületének elnöke – *Pszichoanalitikai mozgalom* címmel Ferenczi Sándor nagy álmának megvalósulására reflektál. Mint írta: „1931. december 18-án nyitotta meg az ortodox freudi tábor nyilvános ingyenes rendelőjét. A betegek szempontjából ugyan nem vagyunk hívei egy nyilvános pszichoanalitikai rendelőnek, egyrészt, mert a betegeknek kevés hasznuk van belőle és inkább a fiatalabb orvosgeneráció kiképzésére szolgál, másrészt az ideges betegek ily keretben nem érzik biztosítottak inkognitójukat. Ennek dacára üdvözljük a nyilvános rendelőt, mint egyik jelét a pszichoanalízissel szemben megnyilvánuló ellenállás csökkenésének. Azonkívül hálásak vagyunk a megnyitó alkalmával szereplő szónokoknak, akik ismét megragadták az alkalmat hangsúlyozni, hogy csak az ortodox táborhoz tartozók az igazi és komoly pszichoanalitikusok, hogy ők nem azonosak az orvosanalitikusokkal. Mi külön egyesületben vagyunk, külön folyóiratunk van, és a különállásunkat mindig hangsúlyoztuk. Az utóbbi esztendő folyamán ezt elmulasztottuk, mert feleslegessé vált a másik tábor hangos, mérges berzenkedésével szemben. Sohasem hallani egy tárgyilagos mondatot, józan kifejtését annak, hogy *tulajdonképpen mi az, ami a másik tábornak az orvosanalízisben nem tetszik*. Mert nem is tudják, hogy mi az. Pusztán személyi gyűlölet felejtetheti el velük, hogy lassanként az egész vonalon átvették mindazt, amit a pszichoanalízis az orvosanalízistől tanult. Mit szólna Freud a rendelő ama reklámozásához, hogy eredményt rövid idő alatt érnek el? A politikában gyakran tapasztalható, hogy a hatalmon lévő párt, mivel a fejlődés szükségességének nyomása elől kitérni nem tud, maga valósítja meg az ellenzéki programpontokat. Eredmény nélkül. Mert ha ketten csinálják ugyanazt, az nem ugyanaz. Az aktív analízis technikája az ortodox analitikus kezében hatástalanabb lesz, mint a régi 3–5 éves kezelési technika.”⁸⁶

Rapaport Samu, József Attila analitikusa már szegedi éveitől kezdve rendszeresen publikált a *Lélekkutatásban*,⁸⁷ mindebből azonban nem következik, hogy József Attilát is a stekelista irányzat hívének kellene tartanunk. (Freud és az „aktív analitikusok szektája” ellentéteinek eredendő oka egyébként mindmáig kideríthetetlen.⁸⁸) Szántó Judit visszaemlékezéséből arra következtethetünk, hogy a kezelésnek időbeli határt szabó, aktív technika alkalmazása elkeserítette a költőt,⁸⁹ aki a vég nélküli analízis illúziójába kapaszkodva apa-

⁸⁶ *Lélekkutatás*, 1932, 1. sz. 39.

⁸⁷ Pl. *Pszichoanalitikai gyógyeredmények organikus megbetegedéseknél*. Első közlemény. *Lélekkutatás*, 1929. 1. sz. 46–50, *Gyomortünetekben jelentkező parapatiaiák*: Második közlemény: 1930. 1. sz. 29–32.

⁸⁸ Vö. Harmat, 1994, 211–214.

⁸⁹ Vö. Szántó, 2005, 142.

(majd Gyömrői Edit esetében anya-) hiányát igyekezett a múltidőző terápiákkal kompenzálni. Mégis, a költő pszichoanalitikus „kiképzéséért” Rapaport tette a legtöbbet, azáltal, hogy 1931-ben rábizta tanulmánya stilizálását. (Tanulságos volna összevetni a *Lélekkutatás*ban megjelent Rapaport-cikkek stílusát az 1931-ben, majd 1936-ban József Attila által „magyarított” könyvekével – így azonosítva a tudományos fogalmakat pontosan értő, s a szaknyelvi szövegből irodalmi esszét varázsoló költő kreatív szellemének nyomát.)

„Ortodoxok” és „renegátok” József Attila olvasmányaiban és környezetében rendre összekeveredtek a harmincas évek elején. Dr. Gartner Pál, dr. Feldmann Sándor, dr. Rapaport Samu egymás könyveit ismertették a *Lélekkutatás*ban, de Feldmann „Ferenczi szellemes elméletét”, az 1929-es „Katasztrófák”-könyvét is elismerően méltatta.⁹⁰ A *Gyógyászat* hasábjain viszont Ferenczi vitatkozott dr. Feldmannal, A „*pszichoanalízis*” név illetéktelen használatáról.⁹¹ Ugyanakkor József Attila barátja volt dr. Kulcsár István orvos, a Freud által „kitagadott” Alfred Adler magyarországi híve, akinek az individuálpszichológia propagandistájaként írt könyvéből⁹² észrevehető módon a költő is sokat merített. Nagy Lajosné Szegedi Boris egy férjének írt levelében arra utal, hogy Szántó Judit, akit 1932 májusában Almásy Endre analizált, szívesebben váltott volna át Gartner Pálra.⁹³ Nagy Lajost viszont egy időben Ferenczi, majd tanítványa, Révész Erzsébet kezelte.⁹⁴ Almásy Endre, Hollós István, Eisler Mihály József, Róheim Géza – továbbá Hermann Imre, Bálint Mihály és Alice, vagy Kovács Vilma, akiről konkrétan tudható, hogy József Attila szerette-tisztelte őket – egytől egyig a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület tagjai voltak, s részben ők írták a Ferenczi születésnapjára szánt kötet tanulmányait.⁹⁵

Az eszmei „fontvonalak” tehát szakmán belül is alaposan összekuszálódtak.

Posztumusz „ébredés”

Élő kortársainkhoz másképp viszonyulunk, mint a hirtelen elhunytakhoz, akikkel már nem találkozhatunk többé személyesen. Érdemeiket ilyenkor jobban számon tartjuk, mint amikor még köztünk jártak. József Attila is mintha csak 1933 májusa, Ferenczi Sándor váratlan halála után – sajátos gyászreakció hatására – tette volna végérvényesen magáévá, költői szemléletében is következetesen érvényesítve, a „hunyt mester” tanításait. Mindaddig inkább a psi-

⁹⁰ *Lélekkutatás*, 1930. 1. sz. 72–73.

⁹¹ Ld. *Gyógyászat*, 1930, 70. 38.

⁹² Dr. Kulcsár István: *Bevezetés az individuálpszichológiába*. Bp. 1932.

⁹³ Vö. Szántó, 2005, 300–302.

⁹⁴ Vö. Harmat, 1994. 288–289.

⁹⁵ Ld. *Lélekelemzési tanulmányok*, 1933.

choanalízis társadalomalakító szereplehetőségeit, a termelési erők „odakinti” és az ösztönök „idebenti” világának polarizálódását tudatosította versben és prózában. (Különösen szembetűnő mindez a költő prózai írásainak készülő kritikai kiadása tükrében, mely egyelőre csak internetes változatában hozzáférhető.)⁹⁶

A metamorfózist talán a nekrológok⁹⁷ olvasmányélménye idézte elő a költőben, hiszen a tragédia „fordított szereposztást” diktált a Ferenczivel eddig elfogadó vagy polemizáló kapcsolatban levő barátok, kollégák számára. Ignotus, „a megérett” születésnapjára viszontköszöntő helyett ezúttal *Búcsúztató* címmel, múlt időben kényszerült vallani barátságukról a *Magyar Hírlap* 1933. május 28-i számában.⁹⁸ Karinthy Frigyes, az „altató és ébresztő tudományról” folytatott eszmecsere egykori címzettje – Ferenczihez hasonlóan – egykori vitájuk szellemében idézte az elhunyt „lélekbúvár” emlékét ugyanaznap, a *Pesti Napló*-ban, megvallva: elnyomta az álom s nem ébredt föl Ferenczi temetésének délutánján – talán mert nem akarta tudomásul venni elvesztésének tényét.⁹⁹

Kosztolányi Dezső a *Nyugat* 1933. júniusi számában megjelent búcsúztatójában¹⁰⁰ valósággal módszertani mintát adott József Attilának, hogyan kell majd „sorsába merülni” előhívni magából és kikiabálni mindazt, amit „nagyon fáj”. Ferenczit „a lélek szaktudósának” nevezte, aki „az embert – önmagát is – rejtélynek tekintette, melyet nem lehet egy-két lélektani képlettel kifejezni”, ezért aztán „mindent önmagán próbált ki, a testén vagy a lelkén, csak aztán hitte el.”¹⁰¹ Sigmund Freud pedig, megrendülten túlelmedve az utóbbi években köztük támadt „nyelvezavar” következményén – melyet a Mester úgy fogalmazott meg: „barátunk lassanként kisiklott körünkől. [...] Túlságosan elhatalmasodott rajta a gyógyítani és segíteni akarás” –, a lehető legnagyobb elismeréssel nyugtázta a fiaként kedvelt és sokáig kiszemelt utódjának tekintett magyar orvos érdemeit: „tanítványává tett minden analitikust”.¹⁰²

József Attila Harmat Pál szerint ott volt a temetésen,¹⁰³ és osztozott a gyászolók megrendültségében: volt, aki akáclobot szórt a sírgödörbe,¹⁰⁴ „Almásy Endrét rázta a keserű zokogás.”¹⁰⁵ A kortársak emlékezése szerint „mivel az a

⁹⁶ Ld. *Gépeskönyv*, 1999, 2001

⁹⁷ Ld. Mészáros, 2000.

⁹⁸ Ld. Mészáros, 2000, 37–41., ill. *Thalassa*, 1999. 1. sz., 148–150.

⁹⁹ Ld. Mészáros, 2000, 43–46.

¹⁰⁰ Ld. Mészáros, 2000, 53–56.

¹⁰¹ I. m. 54.

¹⁰² Ld. *Lélekelemzési tanulmányok*, 1933 (1993), 5–8., ill. Mészáros, 2000, 15–18.

¹⁰³ Ld. Harmat, 1994, 183.

¹⁰⁴ Az akácágat a szabadkőműves rítus is alkalmazta: Híramra, első vezetőjükre utalt, akinek sírját akác díszítette. Ld. *Szimbólumtár*, 27.

¹⁰⁵ Harmat, 1994, 183.

hír terjedt el, hogy Ferenczi fehérvérűségben halt meg – ennek valószínűleg sápadtsága adott tápot – a hipochondriás vonatkozásokra hajlamos József Attila is arról panaszkodott, hogy neki is leukémiája van.”¹⁰⁶

Többről lehetett szó azonban, mint szorongó képzelődésről. A pszichoszomatikus tünetek „átvételével” a költő inkább Ferenczivel való lelki azonosulási készségét szimbolizálta. Élete legfontosabb kapcsolataiban hasonlóképp viselkedett. Vágó Mártát gyakran elképesztette totális, testi-lelki empátiája jeleivel: „Inkább lelki vérátömlesztésnek vagy átlényegülésnek nevezném a vigasztalásnak ezt a fokát, amit adott. Ez a szenvedélyes odaadás, szinte megemmisülni akarás, a másikká válás korlátlan törekvése, talán ijesztő is volt, emellett, hogy oly boldogító volt. *Országos volt a pusztulásban* ebben az értelemben is. Ez az ijesztő túlság legbájosabb játékosságába is behúzódott.”¹⁰⁷ Szántó Judit a fogát fájlaló költő szemrehányásaiból érezte meg, hogy elvárja tőle: az ő fogának is fájniuk kell, ha a társa szenved,¹⁰⁸ a Flóra-szerelem idején pedig maga a költő produkált olyan, keringési zavarokra utaló tüneteket, amelyek szívizomgyulladásban megbetegedett kedvesét kínozhatták.¹⁰⁹

Mindebből pedig az következhet, hogy József Attila 1933. május 24-én, a gyászszertartás napján olyan intim közelségben érezhette magát a váratlanul elhunyt Ferenczivel, mintha szellemi apját veszítette volna el, akinek testi-lelki betegségeit genetikailag örökölheti a „fia”.

Amikor az anya „sorssá válik”

Az eszmélkedő költő 1933–34 körül kezdte meg személyes múltja módszeres föltárását és birtokbavételét: egyre gyakrabban idézte föl verseiben kisgyermekkorára megélt és vélt epizódjait (*Egy kisgyerek sír, Iszonyat*), majd a halott anya fantomalakját (*Mama, Kései sirató, Az a szép régi asszony, Édesanyám, egyetlen, drága..., Majd*), azt követően, hogy Rapaport doktor 1933 januárjában beszüntette páciense kezelését.

Ekkoriban jelent meg dr. Hermann Imre *A pszichoanalízis mint módszer* című könyve, mely a terapeuta nélkül maradt költő számára az önanalízis tanácskönyveként funkcionálhatott.¹¹⁰ A *Nyugat* 1933. évi 13–14-i számában Hollós

¹⁰⁶ Uo. – Vö. még: Fedor Ágnes emlékezése szerint József Attilát 1934 elején a rák orvoslásának lehetősége különösen izgatta. Sógorával, Makai Ödönnel „minden orvosi könyvet és lexikont elolvastak, ami erről szólt: föl akarták találni ennek a szörnyű, a Mamát is elveszejtő betegségnek a gyógyszerét.” Az emlékező szerint a költő érdeklődésének hipochonder jellegű alapja is volt: József Attila akkoriban vér- vagy agyrákkal „gyanúsította magát”. Lásd Valachi, 1998, 114.

¹⁰⁷ Ld. Vágó, 1975, 118.

¹⁰⁸ Vö. Szántó, 2005, 154–155.

¹⁰⁹ Vö. Illyésné, 1987, 53., 119.

¹¹⁰ Vö. Valachi, 2003.

István méltatta a laikus számára is meggyőző tudományos kötetet, mely „valószínűvé tudja tenni előtte mindazt, amit Hermann kibontogat: a lélek rétegzett szerkezetét, a tudattalant, az ösztönök hullámmását, összeütközését, a konfliktusos gyermekkori élmények titokba burkolózását, a lelki energiák beteges lekötését és a titok kibogozásával azoknak gyógyulására vezető oldását. [...] Megéri a beteg tünete mögött az elfelejtett titok végzetességét, kifürkészésének nagy feladatát, a gyógyítás eszközének, a szabad gondolatársításnak szinte leküzdhetetlen nehézségeit, amikor a széken, a félelem és a konvencionális fegyelem tengetnyei ellentállást [sic!] zúdít a beteg elé, hogy analitikus őszinteséggel beszélhessen.¹¹¹

1934 tavaszán József Attila már javában gyakorolta a szexuális gátlásokat és társadalmi konvenciókat fölszabadító, maximális őszinteséget igénylő írásterápiát Rapaport Samuval, akivel Hódmezővásárhelyről „levelező” analízist folytatott,¹¹² írógépen gyakorolva a spontán kikívánczó gondolatokat szövegszerűen rögzítő, szabad asszociáció módszerét. A szó most nem szállt el, mint a személyes találkozások, a múltföltáró „beszédkúrák” alkalmával, és az önmagára kíváncsi páciens visszaolvashatta saját titkait, mielőtt továbbküldte bizalmas leveleit a külső értelmezőnek. Fokról fokra, így kísérletezhette ki magán (á la Ferenczi) az önnön mélyéből „énszavával” elővarázsolt pszichoanalitikus költészet módszertanát.

Hermann Imre írásaira egyébként már korábban fölfigyelhetett, hiszen több jel arra utal, hogy olvasta az 1930 novemberében megjelent *Tehetség-problémák* című kötetet, melyet a Magyar Gyermektanulmányi és Gyakorlati Lélektani Társaság adott közre. A Ferenczi szemináriumain módszertani kiképzést kapott orvos-analitikus *A tehetség pszichoanalízise* című tanulmányában Bolyai Farkas és János – apa és fia, a két zseniális matematikus – kimagasló szellemi képességének és kreativitásának rejtett titkait kutatta. József Attila talán itt olvashatott először költőkkel, művészekkel kapcsolatban az úgynevezett „halott-szerető” szindrómáról.

Hermann szerint: „Egy egészen különleges fajtája a szadizmus és nemi ösztön keveredésének az, amit több analizált költőnél megfigyeltem, sok író-költő és tudós életrajzából kiolvashattam, és halottszerető-komplexumnak lehet nevezni. Ez igen kifejezetten nyilvánul meg Farkasnál. Éjjelente szeretett a temetőbe ellátogatni, első feleségét a maga szeme láttára boncoltatta, és a leletet részletesen megírta Jánosnak. [...] Narcisztikusra fordítva ezt a halottszerető komplexumot, olvassuk, hogy koporsója évekig szobájában volt, és talán hált is benne. Egész felnőtt életét különben lassú elmúlásnak tartotta. [...] A tér és idő feletti, részben való, részben vélt rendelkezési képesség kü-

¹¹¹ *Nyugat*, 1933, 13–14.

¹¹² Levelei szövegét ld. „*Miért fáj?*”, 357–382.

lönben egy másik hős-típussal függ össze, az *előrelátó látnok* típussal. Költőknél, tudósoknál ilyen látnoki komplexum gyakori (a *hit*, hogy előre lát, nem maga az előrelátás), *Petőfi*-nél, *Goethé*-nél ez is, az előbb említett halott-szeretési komplexum is igen kifejezett. Azt gondolom, hogy a verselés lényeges momentumai ezekkel az ösztönfeldolgozásokkal szorosan összefüggnek. *Az előrelátás a ritmus szabályában és a rímben, a halott-szeretés az elhangzó szó becsülésében tér vissza.*¹¹³ (Később Wagner Lilla,¹¹⁴ majd a Hermann- és Mérei-tanítvány Virág Teréz¹¹⁵ foglalkozott részletesen e rejtett – József Attilát is jellemző – motivációkkal.)

Érdekesen kapcsolódik a Bolyai-analízishez Szántó Judit emlékezése a *Mama* című vers¹¹⁶ születésének különös előzményeiről. (Hajnali 3-kor, Hatvanytól, egy előkelő fogadás után, gyalog téve meg az utat Budáról a zuglói Korong utcába, a feldúlt költő „űzötten, lélekben agyonverten” felkölti élettársát: „Nagyon gazdag akarok lenni” – hajtogatja, s Judit kérdésére: miért? – anyját szidja, mert gyerekkorában úgy megverte, hogy eltörte rajta a seprőt. „»És most azért akarok gazdag lenni, hogy kimenjek a temetőbe és kiássam a sírt körmömmel és szétverjem a koponyáját.«” József Attila elkeseredett indulatát zokogásba fojtja, a sírástól lassan megnyugszik, s reggelre megírja a *Mamát*.¹¹⁷) Az éjszakai dühkitörés és az engesztelő hajnali vers az 1936 végén keletkezett *Kései sírató*¹¹⁸ életből ellesett, líra-dramaturgiai mintájának tekinthető; első sorainak dokumentumként kezelhető információja (*Már egy hete csak a mamára / gondolok mindig, meg-megállva*) alapján pedig valószínűsíthetjük, hogy 1934 őszén vált intenzívvé a sok sérelemmel terhelt anya-gyerek kapcsolatot feltáró emlékidézés Gyömrői Editnél.

Hasonlóképp a halott anya iránti ambivalens kötődésre vezette vissza Vajda János „poklát” és a nőekkel szemben megnyilvánuló szexuális komplexusait dr. Szilágyi Géza, a Ferenczi halála után megjelent emlékkönyvben.¹¹⁹ Feltűnő tematikai egyezéseket mutat Ferenczi Sándor *Gulliver-fantáziák* című előadásának szövege¹²⁰ is József Attila 1934 tavaszán Rapaport Samuhoz írt leveleivel. A költő szabad asszociációs írásgyakorlataiban ugyanazokat a szexuális erede-

¹¹³ Hermann, 1930, 56. – Kiemelés: V. A.

¹¹⁴ Vö. Wagner, 1972.

¹¹⁵ Vö. Virág, 2001.

¹¹⁶ Első megjelenése: *Népszava*, 1934. október 28. vö. JAÖV II. 270.

¹¹⁷ Ld. Szántó, 2005, 125–126.

¹¹⁸ Vö. JAÖV III. 229.

¹¹⁹ Ld. Szilágyi, 1933.

¹²⁰ Elhangzott 1926. december 9-én, a New York-i Klinikai Pszichiátriai Társaság összejövetelén. Németül 1927-ben jelent meg az előadás szövege (ld. Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse (Internationaler Psychoanalytischer Verlag, Wien, 1927. XIII. 379–396.), angolul egy évvel később (*Int. Journal of Psycho-Analysis*, 1928/9.), magyarul a *Thalassa* 2005/1. számában olvasható.

tükre visszavezethető, metaforaszerűen megjelenített identitásbeli problémáit próbálta érzékeltetni, illetve értelmezteni orvosával (aránytalanságérzés kortársaival, a szimbolikus szexuális potencia összehasonlítási kényszere más férfiakkal, incesztusproblémák a „családi nőikkel”, szexuális vágyak, kudarcok és kényszerek összefüggése),¹²¹ mint amelyekről Ferenczi 1926. decemberében a New York-i Klinikai Pszichiátriai Társaság összejövetelén beszélt, Swift *Gulliver utazásai* című fantasztiikus regényének pszichoanalitikus motívum-elemzése alapján. A vágyott szexuális tárgy iránti nemi kisebbségi érzés kompenzációs törekvéseit elemző Ferenczi-szöveg – éppúgy, mint a Petőfi Sándor vagy Vajda János líráját személyiségproblémákra visszavezető pszichoanalitikus értelmezések – önmagára vonatkoztatható mintaként szolgálhattak József Attila számára, hogy nőkapcsolati zavarainak lehetséges okaival szembe-sülve, szerelmi líráját is a modern pszichológia felismerései fényében alakítsa. Hogy mikor és milyen úton ismerhette meg József Attila a Ferenczi által elemzett *Gulliver-fantáziákat*, arról ugyan nincs konkrét tudomásunk, de oly sok lehetőség kínálkozott az érdeklődő kortársak számára mind Ferenczi, mind az általa népszerűsített nézetek tanulmányozására és továbbgondolására (akár szatirikus formában is – vö.: Karinthy Frigyes: *Capillária*), hogy ez a kérdés talán akkor sem vinne közelebb az igazsághoz, ha tudnánk rá a konkrét választ.

A „halott-szeretés” – az eltemetetlen anya fantomalakjának állandó kísértése – József Attila esetében éppoly ambivalens formában nyilatkozott meg, mint Ferenczi Sándoréban, akinek a nővel kapcsolatos ellentmondásos viszonyulását hasonló, érzelmi „hiánybetegség” motiválta. Mészáros Judit elemzése szerint „anyjától túl kevés szeretetet és túl sok szigorúságot kapott. [...] Saját gyermekkori élményei pszichoanalitikusi tevékenységére gyümölcsözően hatottak (például ráirányították a figyelmét a korai anya-gyerek kapcsolat jelentőségére), de privát életében sok fájdalmat okoztak. [...] A *Szerelem a tudományban* című cikkében a ráció erejében bízva igyekszik védelmet állítani szenvedélyes érzelmei sodrása ellen a félve vágyott nők iránt.”¹²²

Az orvos szeretetreméltó személyisége, anyja és a nők iránti kedvessége, valamint szakmai érdeklődésének jellegzetes irányultsága között párhuzamot vonva, Pfitzner Rudolf arra a következtetésre jut, hogy „Ferenczi viszonyát a nőkhöz nagymértékben a preödipális anya-indulatáttétel, annak negatív szempontjai és ezek elhárítására irányuló reakcióképződések határozzák meg. Ezért keresi egész életében a »jó anyát« és elvárja az analitikustól (Freudtól is), hogy mint egy »nyitott könyv«, páciensének lehetővé tegye »...teljes egészében alámerülni, le az 'Anyáig'...« [...] Ferenczi számára – ellentétben Freuddal – a pszichoanalízis fő témája az általa nagyhatalmúnak megélt anyával,

¹²¹ Vö. „*Miért fáj?*”, 357–382.

¹²² Ld. Mészáros, 1999, 409.

a nőiség őt elbűvölő, de ugyanakkor megfélemlítő érzelmi hatalmával való küzdelem. Így Ferenczi az »emocionális tapasztalás technikájának« megalapítójává válik, amelyik Freud Ödipusz királyát megfosztja trónjától: »A szabad-dá vált trónt az anya foglalja el – az anya, aki más, mint az apa felesége. A tápláló, oltalmazó szerepében lép fel, akivel a gyermek szimbiózisban összefonódik. Az anya sorssá válik...« (Cremerius).¹²³

Szinte ugyanez a „képlete” József Attila anyaközpontú sorsszemléletének és költői világképének, noha ez csak a pszichoanalízisben szerzett tapasztalat és alkalmazott tudás következtében válik majd lírájában is nyilvánvalóvá. A költőt – aki tizennégy éves volt, amikor édesanyja rákban meghalt – már sokkal korábban, öt-hat éves korában megkísérthette a halott Mama képe, nagyon hasonlóan ahhoz, ahogyan Hermann Imre később a három-kilenc éves korú gyerekek halálfantáziáit jellemezte: ők „nyilván irodalmi és képbenyomások hatása alatt, igen sokszor megszemélyesítik: a »halálon« a csontvázembert értik, attól félnek, az emberek halálát az ő művének tulajdonítják.”¹²⁴

József Attila diákkori szerelmi verseit furcsa, dekadens hatású elmúlásérzés lengi be, de ez csak részben irodalmi hatás: az életre készülőt tizenhét éves fiú vágyódó-lemondó költeményei (*Összetört szívem..., Csókolj, csókolj..., Amióta..., A halálról, Egyedül, Mámor, Keresek Valakit*) valódi halálélményeket – az öcsödi elhagyatottság, majd a valódi árvaság traumáit – visszhangozzák. Első költői sikerei idején csak eltávolítva, adys pátozsszal volt képes anyja alakját versben megidézni (*Ad sidera...*). Egyetemista korában – talán már az anyák és lányok iránt egyszerre érzett vonzalma forrását kutatva – megpróbált szembenézni édesanyja ambivalens érzelmeiket kiváltó fantomalakjával. De mintha a mélyre temetett kellemetlen emlékek, a gyerekkori sérelmek, a pofonok, megaláztatások kiváltotta kamaszkori indulatok hályogot vontak volna belső látása elé.

Az elfojtás hosszú távon is erőteljesen működött, hiszen – az anya-gyerek kapcsolat sérüléseit vizsgáló Hermann Imre és Hermann Alice megfigyelései szerint – a kisgyermeket édesanyjának rövid ideig tartó nélkülözése is kétségbe ejti. „Hogy ez az elfojtás milyen erős lehet, azt azok az esetek mutatják, amikor a gyermekétől hosszabb időre megvált anyát a gyermek a találkozáskor nem ismer fel (ugyanakkor idegeneket ugyanannyi távollét után könnyen felismer). Így reagált a nevelőszülőkhöz kiadott József Attila anyja látogatására, de így reagál sok gyermek már kisebb és kevésbé megrázó távollét után is. Persze, ebbe az elfojtásos fel nem ismerésbe sok harag is vegyül az elszakadást előidéző anya ellen, de – bármi különösen is hangzik – vajon a halottra nem vonatkozhat-e a kisgyermek haragja? / Higgyük csak el, hogy József Attila »Kései sirató«-ja nem költői forma, hanem keserűen átértzett igazság.”¹²⁵

¹²³ Pfitzner, 2005, 41.

¹²⁴ Ld. Hermann, 1959, 143–144.

¹²⁵ Hermann, 1959, 143.

A „halottszerető” komplexus – azaz a bomló testi valójában, enyészetében vizionált néhai mama folytonos kísértése – még a Babits elleni „tárgyi kritikai tanulmányban” is fölbukkant.¹²⁶ Szándékosan durva képzeteket keltő esztétikai írásában így fogalmazott: „ha túlme gyünk a fölületes tetszésen, és nem azt vizsgáljuk, *hog y ocsmány-e az édesanyánk bele*, fönséges-e a téli vihar a Kárpátokban, hanem tökéletes-e, miféle forma ez, tehát mifajta szellem gyúrta itt rettenthetetlenül az anyagot, – akkor valóságbölcseletet (metafizikát) csinálunk...”¹²⁷

Thalasszális szerelem

Gyömrői Edit pácienseként, az újra meg újra földézett és megélt gyerekkori élmények során próbálja földolgozni „holtában nem látott anyjával” kapcsolatos traumáit – és megírni a lélekelemzés ihletésében született, anyaidealizáló-átközö siratóit. E kétszemélyes drámában analitikusa az elvesztett „tárgy” pótlására szakosodott szereplő volt, aki „jó szóval” tartotta – tehát a „jó anya” helyettesítésére alkalmas – terapeutának bizonyult.¹²⁸ Ezért amikor a halott anya lírai alaptoposszá vált József Attila költészetében, a múzsát hol Mamának, hol Editnek, hol „Te rongy”-nak szólította verseiben a költő, aki a tizenöt éve megrekedt gyász munkát szerette volna végre befejezni, és új, felnőtt életet kezdeni – de mindkét célt terapeutája révén kívánta elérni.

Kassai György szerint nyilvánvaló, hogy „az utolsó években elhatalmasodó és egyre követelőzőbb szeretetvágy a megkapaszkodás ösztönének egyenes le származottja.”¹²⁹ József Attila maga is „kölcsonös analízist” forszíroz Gyömrői Edittel, s anyja iránti ambivalens érzéseit rávetítve, kíváncsi a terapeutánöz viszontáttételeire.¹³⁰ A „gyermek, aki csügg anyja szerelmén”, költőként a függő helyzetbe kényszerült, kiszolgáltatott gyermek, gondolkodóként azonban az egyenrangú, felnőtt társ pozíciójából szemléli a másik nemet. „Az embernek az emberhez való közvetlen, természetes, szükséges viszonya az a *férfinak* a *nőhöz* való *viszonya*. Ennek a viszonylatnak a jellegéből következik, hogy az *ember* mint *faji lény* (*Gattungswesen*) mennyire lett magáé és mennyire fogta föl magát; a férfinak a nőhöz való viszonya az embernek a *legtermészetesebb* viszonya az emberhez” – írta a *Hegel, Marx, Freud* című tanulmánytöredék írásakor, 1936 körül keletkezett egyik bölcselkedésében.¹³¹

¹²⁶ Ld. József Attila: *Az Istenek halnak, az Ember él. A Toll* 1930. január 10.

¹²⁷ Kiemelés: V. A.

¹²⁸ Vö. Nemes, 1998, 59.

¹²⁹ Kassai, 1992, 155.

¹³⁰ Vö. Beney, 1999.

¹³¹ Ld. *Gépeskönyv*, 158. sz. szöveg. Kiemelés: az eredetiben.

„Szerelemben életről és halálról van szó” – írta analitikusának 1936. október 28-án kelt levelében, megvallva neki: „Maga olyan énnekem, mint anya és leánya – nagyon szeretem a leányt és az anya megtagadja tőlem. [...] Az anya-Edit, a Gyömrői, hogy csak a másikat nevezzük Editnek, [...] nem értette vagy nem akarta megérteni, hogy az igazi szerelem két lény személytelen egyesülése.”¹³²

Egy héttel később, az öngerjesztő érzelmi drámajáték keltette indulatokat átkozódó-könyörgő verssé transzponálva, már felismerhetően Ferenczi Sándor főművének szimbolikáját vizionálva könyörgött szeretetért: „Egykor egy sejt a tengerben kikelt, / hadd jusson el már örökös öledhez!” (...*aki szeretni gyáva vagy*, 1936. okt. 23. d. u. 5.)¹³³ A „locska őselembé”, a boldog magzati létbe való visszatérés, az anyával való újra eggyé válás, a visszaszületés, a jelképes „kis” halál vágya, mint a férfiszexualitás működését szimbolizáló földtörténeti látomás, a „Katasztrófák” szemléleti mintáját halhatatlannította a magyar költészetben.¹³⁴

Amíg tehetette, a pszichoanalitikus mesterek tanításait és emlékét is éltette – noha éppen az eddig kiadatlan prózai szövegek tanúsága szerint, freudomarkista írásaiban sokat polemizált Freuddal.¹³⁵ Rapaport második, biológiai és pszichoanalitikai könyvét stilizálva hosszasan foglalkozott a Thalassa-elmélettel.¹³⁶ Fontosnak tartotta azt is, hogy a *Szép Szó* 1936. márciusi ünnepi számában – melyben *Amit szivedbe rejtesz* című versével köszöntötte a nyolcvan esztendőes Freudot – a másik, láthatatlan mester: Ferenczi Sándor szellemalakja is jelen legyen. Ezúttal nem a „halottszeretés” komplexuma motiválta – inkább a szellemi őseit megbecsülő örökös hálája és értékisztelete. „Saját” folyóiratának lapjain, szép szavaikat betűkkel érvekké formálva, tanítók és tanítványok együtt ölthettek testet. A szerkesztő pedig büszkén dokumentálhatta a világnak: milyen gazdag a magyar lélekelemzés irodalma, ha Ferenczi hagyatékából olyan fontos írások kerülhetnek még elő, mint *A jellem pszichoanalitikus gyógymódja*,¹³⁷ a budapesti iskola néhai vezetőjének 1928-ban, Madridban tartott előadásának szövege.

Annak idején, amikor a magyar orvos Spanyolországban fölolvasta írását, Freud és Ferenczi elméletei még szimbiózisban, egymást erősítve fejlődtek, akár az anya és a testében növekvő magzat, akik a születés vagy a halál traumája után sem tagadhatják le eredendő összetartozóságukat. Ferenczi akkor – és most, a posztumusz újraközlés alkalmával is – szövegszerűen hivatkozott

¹³² Ld. JAVL, 337–342. – Kiemelés: V. A.

¹³³ JAÖV, II. 363.

¹³⁴ Vö. Kassai, 2000.

¹³⁵ Vö. pl. *Gépeskönyv*, 143., 149., 150. sz. szövegek

¹³⁶ Ld. Rapaport, 1936, 126–133.

¹³⁷ *Szép Szó*, 1936. március, 196–202.; Újraközölve: Erős, 2000, 125–129.

előadásában Freudra, hiszen sohasem mulasztotta el, hogy a „pszichoanalízis atyjának” fölfedezéseit méltassa.

József Attila, a *Szép Szó* szerkesztője sem állította szembe – és nem is játszotta ki egymás ellen – a szemléletét átformáló embernézet „atya”- és „anya”-központú vonulatát. Neki mindkét „szülőre” – a szellemet és a szerelmet szimbolizáló mesterre – szüksége volt ahhoz, hogy az általuk föltárt és láthatóvá tett, belső univerzumban otthon érezhesse magát.

IRODALOM

- BENEDEK LÁSZLÓ** (1995): Az analitikus is ember. Gondolatok Ferenczi Sándorról. *Thalassa*, 1–2. sz. 143–162.
- BENEDEK MARCELL** (1985 [1965]): *Naplómat olvasom*. Budapest: Szépirodalmi.
- BENEY ZSUZSA** (1999): A két anya. In: Beney Zsuzsa: *A gondolat metaforái. Esszék József Attila költészetéről*. Budapest: Argumentum Kiadó, 15–46.
- BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES** (1998): A szabadkőműves Kosztolányi Dezső. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 5–6. sz. <http://www.galilei.hu/sajto/berenyi.htm>
- BÓKAY ANTAL** (1991): Ferenczi Sándor (1973–1933). *Janus. Ősz*, VIII. 2.: 1–21.
- BRABANT, EVA** (1990): Karinthy Frigyes utazása a pszichoanalízis körül. Fordította: Ádám Péter. *Helikon*, 2–3: 286–292.
- ERŐS FERENC** (2001): *Analitikus szociálpszichológia. Történeti és elméleti tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- ERŐS FERENC** (2000): *Ferenczi Sándor*. Magyar Panteon. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- FERENCZI SÁNDOR** (1901): Szerelem a tudományban. *Gyógyászat*, 12: 76–79. (Újraközölve: Mészáros, 1999, 76–79.)
- FERENCZI SÁNDOR** (2005): Gulliver-fantáziák. Fordította: Dorn Krisztina és Lénárd Kata. *Thalassa*, 1: 98–115.
- FERENCZI SÁNDOR** (1928): A pszichoanalízis és a kriminalitás. *Századunk*, III: 272–281.; (Megjelent: Linczényi Adorján [szerk.] [1982]: *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból*. Budapest: Magvető, 360–384.)
- FERENCZI SÁNDOR** (1971, 1997): Nyelvzavar a felnőttek és a gyermek között. A gyengédség és a szenvedély nyelve. In: Buda Béla (szerk.) (1971): *A pszichoanalízis és modern irányzatai*. Budapest: Gondolat, 215–226.; ill. *Technikai írások (1921–33)*. Budapest: Animula, 1997. 102–112.
- FERENCZI SÁNDOR** (1996): *Klinikai napló 1932*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- FREUD, SIGMUND–FERENCZI SÁNDOR** (2000): *Levezetés I/1. kötet, 1908–1911*. Szerk.: Eva Brabant, Ernst Falzeder, Patrizia Giampieri-Deutsch, Haynal André tudományos irányításával. Budapest: Thalassa Alapítvány–Pólya Kiadó.
- FREUD, SIGMUND–FERENCZI SÁNDOR** (2003): *Levezetés II/2. kötet, 1917–1919*. Szerk.: Eva Brabant, Ernst Falzeder. Budapest: Thalassa Alapítvány–Pólya Kiadó.
- HARMAT PÁL** (1994): *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis. A budapesti mélylélektani iskola története, 1908–1993*. 2. kiadás, Sopron: Bethlen Gábor Könyvkiadó.
- HAYNAL ANDRÉ** (1996): *Viták a pszichoanalízisben. Freud – Ferenczi – Bálint*. Budapest: Thalassa Alapítvány–Cserépfalvi.
- HAYNAL ANDRÉ** (2003): *Párbeszéd vagy párviadal? A Freud–Ferenczi-kapcsolat és a pszichoanalízis*. Budapest: Gondolat

- DR. HERMANN IMRE** (1930): A tehetség pszichoanalízise. In: *Tehetségproblémák*. Budapest, 47–56.
- DR. HERMANN IMRE–DR. HERMANN ALICE** (1959): *Az első tíz év. A gyermek lelki élete magyar írók, művészek, tudósok önéletrajzaiban*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- HOLLÓS ISTVÁN** (1929): Nemzeti génius és pszichoanalízis. *Nyugat*, 195–200.
- ILLYÉS GYULÁNÉ** (1987): *József Attila utolsó hónapjairól*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- JÓZSEF ATTILA MŰVEI I–II.** (röv.: JAM): Az összegyűjtés, a szöveggondozás és a jegyzetek Szabolcsi Miklós munkája. I–II. (Magyar Remekírók.) Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- József Attila összes tanulmánya és cikke.* (röv.: Gépeskönyv). Készült az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, a Reneszánsz kutatások Posztgraduális Központjában, illetve a Bölcsészettudományi Informatika Önálló Programban Főszerkesztő: Horváth Iván. 1.0 verzió: 1999. 2.0 verzió: 2001. <http://magyar-irodalom.elte.hu/ja/inevjegy.htm>
- József Attila Összes Versei I–III.* (röv.: JAÖV). Sajtó alá rendezte: Stoll Béla. Budapest: Balassi Kiadó, 2005
- József Attila válogatott levelezése.* (röv.: JAVL) Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Fehér Erzsébet. (Új Magyar Múzeum.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976.
- KASSAI GYÖRGY** (1990): A *Nyugat* és a pszichoanalízis. *Helikon*, 2–3: 171–182.
- KASSAI GYÖRGY** (2000): Ferenczi-hatások nyomai József Attila pszichoanalitikus írásaiban. *Thalassa*, 2–3: 27–34.
- KOSZTOLÁNYI DEZSŐ** (1998): *Levelek, naplók*. Egybegyűjtötte, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Réz Pál. Budapest: Osiris Kiadó.
- KÖSZEGEALVI FERENC** (1999): Az Espersit-téka és utóélete. *Magyar Könyvszemle*, 115. évf., 2: 196–210.
- LENGYEL ANDRÁS** (1998): Miért gyilkolt Édes Anna? A pszichoanalízis mint regényszerző elv. *Korunk* (harmadik folyam), IX/4., április.
- LENGYEL ANDRÁS** (2000): *Játék és valóság közt. Kosztolányi-tanulmányok*. Szeged: Tiszatáj-könyvek.
- LENGYEL ANDRÁS** (2004): A szabadkőműves Móra. *Forrás*, 7–8. sz.
- LENGYEL ANDRÁS** (2005): *A „másik” Móra*. Szeged: Bába.
- Lélekelemzési tanulmányok. Dolgozatok a pszichoanalízis főbb kérdéseiről.* Írták: a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület tagjai. Bevezetővel ellátta: Sigmund Freud. Budapest: Somló Béla Könyvkiadó, 1933. (Reprint: Párbeszéd – T-Twins, 1993.)
- L. NAGY ZSUZSA** (1977): *Szabadkőművesség a XX. században*. Budapest: Kossuth.
- L. NAGY ZSUZSA** (1988): *Szabadkőművesek*. Budapest: Akadémiai.
- MÉSZÁROS JUDIT** (szerk.) (1999): *A pszichoanalízis felé. Fiatalkori írások 1897–1908*. Budapest: Osiris.
- MÉSZÁROS JUDIT** (szerk.) (2000): *In memoriam Ferenczi Sándor*. Budapest: József Attila Műhely Kiadó.
- „miért fáj ma is” – *Az ismeretlen József Attila* (röv.: „Miért fáj”). Szerkesztette: Horváth Iván és Tverdota György. Budapest: Balassi Kiadó–Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992.
- NEMES LÍVIA** (1998): *Alkotó és alkotás*. Budapest: Animula.
- PÉTER LÁSZLÓ** (1984): *A szabadkőművesség Szegeden 1870–1950*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1980–81/1. köt. Szeged, 263–283.
- PFITZNER RUDOLF** (2005): *Kalandozásaim Ferenczi nyomában. Egy hazajáró pszichoanalitikus gondolatai különböző témákhoz*. Harmatta János előszavával. Budapest: Animula Kiadó.
- RAPAPORT SAMU** (1931): *Idegesség és bélbajok keletkezése és gyógyítása. Pszichoanalitikai tanulmány*. Budapest: A Lélekkutatás kiadása.
- RAPAPORT SAMU** (1936): *Alvás, aluszékonyság, álmatlanság*. Biológiai és pszichoanalitikai tanulmány. Budapest: Szathmáryné Bánó Vilma kiadása.
- RÓHEIM GÉZA** (1928): A pszichoanalízis, a kritikus és a magyar folklór. *Századunk*, november, 572–577.
- SZABOLCSI MIKLÓS** (2005): *József Attila élete és pályája I–II*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- SZÁNTÓ JUDIT** (2005): *Napló és visszaemlékezés*. Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket készítette: Murányi Gábor. Harmadik, javított, bővített kiadás. Budapest: Noran Kiadó.

- SZIGETI LAJOS SÁNDOR** (1988): *A József Attila-i teljességigény. Motívumelemzések*. Budapest: Magvető.
- SZŰ BÉLA** (1981): *Berény*. Budapest: Corvina.
- DR. SZILÁGYI GÉZA** (1933): Vajda János pokla. In: *Lélekelemzési tanulmányok*, 249–265.
- Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Szerkesztette Pál József és Újvári Edit. Budapest: Balassi Kiadó, 1997
- TASI JÓZSEF** (1996): *József Attila könyvtára és más tanulmányok*. Budapest: Ecriture Kiadó.
- Tehetségproblémák*. A Magyar Gyermektanulmányi és Gyakorlati Lélektani Társaság pszichológiai szemináriumában előadták: dr. Balassa László, Dr. Hermann Imre, dr. Imre Sándor, Kersnstok Károly, Kosztolányi Dezső, Dr. Lénárt Edith, Dr. Máday István, Nagy László, Nemesné M. Márta, Rajniss Ferenc, H. Dr. Révész Margit, dr. Szondi Lipót, Varró Margit. Budapest, 1930.
- TÓTH FERENC** (1982): *Emlékezés Diószilágyi Sámuelre*. (A makói múzeum adattára 3.) Makó: József Múzeum.
- VALACHI ANNA** (1992): Analízis és munkakapcsolat dr. Rapaport Samuval. In: „*Miért fáj?*”, 229–258.
- VALACHI ANNA** (1998): *József Jolán, az édes mostoha. Egy önérvényesítő nő a huszadik század első felében*. Budapest: Papirusz Book Kiadó.
- VALACHI ANNA** (2000): „Láttam, hogy a mult meghasadt” – Terápiás modellből mágikus önteremtési rítus. *Thalassa*, 2–3: 3–26.
- VALACHI ANNA** (2002): „Itt ülök csillámló sziklafalon”. Képzelt-valódi utazások József Attilával. *Eső, ősz*, 38–44.
- VALACHI ANNA** (2003): József Attila „freudi népdalai”. *Thalassa*, 2–3: 57–67.
- VALACHI ANNA** (2003): A névvarázstól a pszichoanalízisig. Sigmund Freud, Róheim Géza és József Attila. In: *Testet öltött érv. Az értekező József Attila*. Szerkesztette: Tverdota György és Veres András. Budapest: Balassi Kiadó, 161–185.
- VARGA KATALIN** (szerk.) (2005): „*És ámulok, hogy elmulok*”. *József Attila-iratok*. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum.
- VÁGÓ MÁRTA** (1975): *József Attila*. Sajtó alá rendezte: Takács Márta. Az utószó és a jegyzetek Fehér Erzsébet munkája. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- VIRÁG TERÉZ** (2001): Petőfi költészetének elemzése a budapesti iskola szellemében. In: Virág Teréz: „*Mély kútba tekinték...*” *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Animula, 83–93.
- WAGNER LILLA** (1972): *A negyedik Petőfi*. London: Szepsi Csombor Kör.